

ÚTI LEVELEK

ÍRTA:

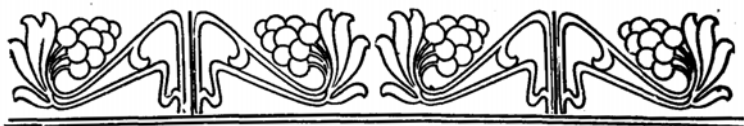
Dr. CHYZER BÉLA.

BUDAPEST 1908.

WODIANER F. ÉS FIAI KÖNYVNYOMDÁJA

IV., Sarkantyús-utca 3;

I.

München, 1908. május.

A nagy vaskancellár a német birodalmat egygyé tudta •olvasztani, azt azonban, hogy e testben széthúzó erők ne keletkezzenek, megakadályozni nem volt képes. A német birodalomban ma is, mint régen, Észak- és Dél-Németországról beszélhetünk, s míg az előbbinek képviselője és súlypontja Berlin, addig a délnémet fogalom Münchent tette – meg fővárosává. Az Izár-parti város tényleg reá-szolgált ezen megkülönböztetésre, azon kiváltságos helyzetnél fogva, melyet a tudományban és a művészetben elfoglal.

A fejlett műérzékkel bíró Wittelshachok alatt München Európa egyik legszebb, monumentális épületek tekintetében egyik legelső városává fejlődött. Pazarlás, sok tekintetben céltalanság jelezte a bajor uralkodók építkezéseit. Nagyarányú palotákra, múzeumokra, szobrászati alkotásokra fecsérelték el javarészt az ország pénzét, s a közhasznú építkezésekre ily módon többé pénz nem jutott, München egészségügyi tekintetben visszamaradt. Így történt, hogy a múlt évszázad második felében München két elnevezésre – Európa legszebb és legegészségtelenebb városára – tarthatott jogot.

Az egészségügyi kívánalmak háttérbe szorítása, a képzelhetetlen drága és rossz lakások, rossz csatornázás és vízellátás azt eredményezte, hogy az európai fővárosok közül Münchenben fordult elő a legtöbb fertőző és ragályos betegség.

A typhus és tüdőgümőkór révén a higienikusok előtt München bizonyos mértékben hírhedtté lett, s hogy eme

hírneve továbbra is fenn nem maradt, azt nagy fiának Pettenkoffernek köszönhette.

Amit az építkező pazar fejedelmek elmulasztottak, mindazt egymagában pótolta a nagy német tudós. Fáradhatatlan búvarlatának, munkálkodásának és agitációjának köszönhető, hogy az egészségügyi berendezésekre gondot kezdtek fordítani, s évtizedekig tartó higienikus és kultur-munkálatok után, sikerült a város egészségügyét, ha nem is példaszerűvé tenni, de legalább is jelentékenyen megjavítani. Pettenkoffert kétségtelen München jótevőjének címe illeti meg. Ezen rendkívüli férfiú munkálkodása nemcsak a fertőző betegségek ellen irányult, de mindaz ellen, amely lakó városának népességére káros hatással volt.

Nem mindennapi bátorság kellett ahhoz, hogy valaki Münchenben, a sörgyártás és sörfogyasztás fővárosában az alkoholelleses mozgalmat megindítsa. Pettenkoffernek megvolt ehhez a szükséges bátorsága és ami még inkább kellett, megvolt a kellő türelme.

A bajor orvosok régóta tapasztalják, hogy a lakosság között az alkohol okozta elmebajok, szívbajok és májbetegségek nagyon gyakran fordulnak elő nemcsak felnőtteknél, de már a kora gyermekévekben is. Hasonlóan a sörnek kell betudni a bajorok kövérségét (melynek külön elnevezést is adott a köznyelv a sörhas – Bier-Bauch – szóban) és azon nehézkességet, mely e népfajt szellemi és testi munka kifejtésénél egyaránt jellemzi. A mértéktelen sörivást a lakosság azzal igyekszik menteni, hogy a sör nagy tápértékére hivatkozik. Soha még mondást úgy félre nem értettek s helytelenül és gyakran nem magyaráztak, mint Liebigét, ki a sört folyékony kenyérnek nevezte. (Das Bier ist flüssiges Brod.) A sört a lakosság minden étkezésnél nagyban fogyasztja, sokan ezzel kelnek, ezzel fekszenek.

Mily óriási mennyiséget fogyaszt el maga München, azt az 1902 évi statisztikai kimutatásokból ismerjük. Ez évben elfogyasztott a bajor főváros 1,517.998 hektoliter sört.

Az alkoholelleses mozgalom megindítása a bajor fővárosban annyival járt nagyobb nehézséggel, mivel ezen kérdés egészségügyi vonatkozását a hivatott körök komolyan sohasem vették, ami különben legjobban kiviláglik azon körülményből, hogy közel múltban a néphygieniai kongresszus első díszülését a Hofbräuhaus impozáns termében tartotta, ahol az üdvözlő polgármester a kongresszus

tagjainak emlékül München város címerével díszített sörös korsót ajándékozott. Hogy ennek az ajándéknak a nép egészségügyéhez kevés köze volt, azt felesleges említenem, valamint azt is, hogy ezen ajándék a gyűlés tartama alatt használatlan nem maradt.

Csodának tekinthető, hogy ily elterjedt népszokás dacára az alkoholelles mozgalom tért foglalhatott, sőt ma már eredményeket is képes felmutatni.

Az antialkoholista liga Münchenben első sorban is a pálinkaivás ellen indított hadjáratot. Szép eredményt ért el már az által, hogy versenyre kelt a hajnali órákban üzletet nyitó pálinkás bódékkal, melyeket a dolog után siető munkásnép keres fel előszeretettel. A ligának a hajnali órákban megnyitó melegedő helyiségei és az azokban kiszolgált olcsó italokká¹, kávéval, teával, levessel sikerült a munkások jelentékeny részét a pálinkás csapszékektől elhódítani.

Az alkoholelles liga munkája sok nehézségbe ütközik már csak azért is, mivel a foglalkozás közben ki-melegedett és szomjassá vált munkás szomjának csillapításáról, illetve a sör pótlásáról kellett gondoskodni.

A bajorok ezt részben a szénsavas vizek által voltak képesek elérni.

Münchenben tartózkodásom alatt alkalmam volt a bajor vasutak főműhelye mellett: épült szénsavas víztöltő telepet meglátogatni. A vasút az üzemet maga látja el. A célszerűen berendezett kis gyárhelyiségben két munkás foglalkozik a szénsavas vizek előállításával. Leginkább kelendő a tiszta szénsavas víz (szódavíz), melynek üvegéért az alkalmazottak 2 fillért fizetnek. Némileg drágábbak a gyümölcs- és növénynedvvel ízesített szénsavas vizek. Ezek ára 5 fillér. Málna-, citrom és szagos müge (asperula odorata, Waldmeister) szolgálnak a szénsavas vizek ízesítésére.

A vizek szétküldését és szállítását a vasút díjtalanul eszközli. A vállalat tiszta jövedelmét új telepek felállítására használják. Amint értesültem, ez idő szerint 4 telep van működésben, s új telepek építése a közel jövőben várható.

Melegen ajánlhatjuk ezen jóléti intézményt nagyobb ipartelepeink tulajdonosainak figyelmébe, mint olyan vállalatot, mely az alkalmazottak egészségügyét van hivatva javítani s anyagi áldozatokkal egyáltalán nem jár.

Amire még két évtized előtt gondolni sem lehetett, mégis bekövetkezett. Münchenben kevesebb sört isznak az

emberek. Érdekelni fogja az olvasót, hogy míg 1886-1890. években a fejenkénti sörfogyasztás évente 487 litert tett, ezen szám 1891-1895-ben 412 literre szállott alá. Ez időtől kezdve egyre lejjebb száll a sörfogyasztás. 1896-ban 401-re, s így tovább 395, 391, 356, 1901. évben már csak 341, 1902-ben pedig már csak 298 liter sörfogyasztás esett egy müncheni lakosra. Úgy értesülök, hogy azóta is egyre kisebbedik a fogyasztás, azonban az utolsó esztendőben is még 100 litert jóval meghaladta a fejenkénti fogyasztás.

A mai München legnagyobb vonzóereje és látnivalója a. Deutsches Museum. Sajnálatomra, e lap iránya és a rendelkezésre álló tér nem engedik meg, hogy ezen érdekes gyűjteményt ismertessem. Csupán annyit mondhatok róla, hogy az ipari és technikai tudományoknak fejlődését páratlan gyűjteményben tárja elénk, melyhez hasonlót csak a Kensington-Múzeum gyűjteményében találunk.

Nem tudom eléggé ajánlani azoknak, akik Münchent meglátogatják, hogy keressék fel a Deutsches Museumot s töltsenek abban egy napot. Sok érdekes és tanulságos dolgot fognak ott találni,

Kevesebb látogató fordul meg a bajorok egy másik múzeumában, mely különben a maga nemében egyedüli. Ez a tűz- és jégkár elleni állami intézetnek e szakba vágó gyűjteménye.

Érdekessé – e helyen ismertetésre alkalmassá – teszik ezen gyűjteményt azon tapasztalatok, melyeket az intézet az évek során a tűz folytán keletkezett balesetek terén szerzett s melyekből nem egy tanulságos következtetést vonhatunk le.

Itt tudnunk kell, hogy Bajorországban több mint 100 éve maga az állam biztosítja a tűzkárokat s e téren versenytársat nem ismer és nem tűr. Újabb időben a jég- és állatbiztosítást is az állam monopolizálja. Az állami tűzbiztosítás minden lakásra nézve kötelező. A biztosító-intézet hatásköre befolyással bír az épületek tervezésére és építésére.

A biztosító intézet technikai osztályához tartozik az egyes épületeket és azok terveit ellenőrizni, hogy azok összeomlás, tűz ellen biztosak legyenek. Az intézet ellenőrzi a helyet, hová az épület jön; az anyagot, amiből az épület készül, s a berendezést, hogy tűz esetében a legdrágább vagyon: az emberi élet ne legyen veszélyeztetve. Tény az, hogy Bajorországban az épületek, különösen pedig

a gyárak és műhelyek építkezésének pontos szabályozásával sikerült oly borzalmas baleseteket elkerülni, minők a múlt évek folyamán fővárosunkban és a közeli Wienben előfordultak.

A tűzkár-biztosításnál nem csupán az emberi élet védelméről gondoskodtak a bajorok, hanem arról is, hogy egyes ipari és gyári helyiségek tűzveszélyességét csökkenték, vagy legalább is a tűzkárt elviselhetővé tegyék. Mindnyájan visszaemlékezünk azon szomorú látványra, melyet nyújt egy tűzvészt kiállott lakóház, gyár vagy ipari műhely. Égnek álló kormos falak, beszakadt mennyezet, elhajlott vagy elolvadt vasgerendák és kapcsok stb., megrepedt vagy megdőlt falak nemcsak lehangoló látványt képeznek, hanem a tulajdonosnak nagy anyagi veszteségét is jelentik, mivel ily kiégetett épületeket legtöbbször alapjából újra fel kell építeni s a tűz által megrongált anyagokból alig lehet egy csekély töredéket az új építkezésnél felhasználni.

Ezen intézmény erre különösen tekintettel van. Hogy csak néhány példát említsek, ipai i műhelyeknél és gyáraknál a bajor építési szabályzat műhelyekben és iparhelyiségekben szabadon álló vasgerendát, vasoszlopot csupán úgy engedélyez, ha ennek felületét betonnal beborítják. Érdekes összehasonlítani azokat a tüzet kiállott oszlopokat, melyek betonborítékkal bírnak, vagy anélkül valók. A múzeumban nagy gyűjteményt találunk belőlük. A betonos vasoszlopok a legnagyobb tüzet kiállják, nem görbülnek el, s a hő nem terjeszti őket, minélfogva az épületek falait a vasoszlopok szét nem feszítik. A betonburkolat nélküli oszlopok a tűz után javarészt hasznavehetetlenek. Jó részök megolvad, az a részök, pedig, mely a tüzet kiállta, elhajlik, kitágul, a falakat, pilléreket szétfeszíti.

Érdekes az a megfigyelése a bajor intézetnek, hogy a régi, kézzel készített, úgynevezett vert téglák sokkal megbízhatóbbak, mert tűzállók, mint az újabban előállított préselt téglák. Utóbbiakból egész sorozatot láttam, amint a tűz után lemezekre szétestek. A sajtolással ugyanis nem képesek a téglát egyneművé tenni, tűzbe jutva, a különböző érintkezési felületeknél a téгла megreped s lemezre hull. Nem érdektelen a bajor tűzbiztosító azon határozata sem, mely kőlépcsőket nem tűr. Itt is vas vagy beton lépcsőknek adnak előnyt, sőt miként az intézet igazgatójától hallottam, biztosabbnak s tűzállóbbnak tartják az impregnált falépcsőt, mint akár márványból vagy más kőből készültet

Ezt azzal indokolták, hogy a márványlépcső a tűz alatt messzé ég el, más kőlépcsők pedig a tűzben megrepednek, kivált akkor, ha áttüzesednek s vízsugár éri őket.

Mindenesetre megszívleendő tapasztalatok ezek, különösen oly országban, mint nálunk, hol a márványlépcsők, különösen a vörösfajú márványból készültek annyira el vannak terjedve, s ott a hol a falépcsőktől oly annyira idegenkedik az építő és építkező.

A tűzkár biztosító intézmény az államnak nagy hasznot hoz, ez azonban nem tekinti ezt az intézményét nyereséget hajtó vállalkozásnak, hanem tisztán szociális és humánus berendezésnek. Ennek megfelelőleg a tűzkár biztosításból eredő jövedelmeket elsősorban a biztosítási díjak csökkentésére fordítják, a megmaradt összeg másik felét a tűzoltásra és vízbeszerzésre használják.

Bajorország ezen intézménynek köszönheti, hogy minden községének mintaszerűen felszerelt tűzoltósága van, s hogy vízellátás tekintetében a bajor városok nem hagynak kívánni valót hátra. A vízkérdés Bajorországban nagyon is fontos, mivel a közeli alpesek dacára, egyes vidékek és pedig éppen a dombos hegyvidékek vízszükségben szenvednek. Ez a körülmény megfejtethető a hegységek mészkatából, melyekben a források – feloldva a kőzetet – a hegyek mélyébe szívárognak le s vízszegénnyé teszik a talajt.

Ily helyeken, hol a tűzoltáshoz, iváshoz s egyéb célokra nem akad víz, a völgyekből felsajtolják azt gőzgép segítségével. Magam is láttam ily telepet, mely egy völgyi patak vizével ellátta a szomszéd fensíkot bőséges vízzel.

Csodálatos, minő nem remélt következménnyel járt ezen vízszivattyúzó telepek fölállítására. A nép, mely vízszükség folytán java munkaerejét vízbeszerzésre volt kénytelen fordítani, inkább elhagyta falvait s kiköltözött, sem hogy a fásztó vízfordás munkáját végezze. Mióta a vizet a gép fölhajítja a hegyi falvakba, erő, egészség költözött közéjük. A nép nem hagyja el fészket, a házasságok száma föltűnően megszorodott s egyre növekvő generáció tesz arról tanúságot, hogy a nép boldogulásához nemcsak a homoksvatagokban, de a vízszegény dolomithavasokban is egy és ugyanazon áldásos tényező szükséges: a víz.

Vízről lévén szó, nem hagyhatom említés nélkül München egyik látnivaló középületét, a népfürdőt.

Ezt az intézményt Müller Károly építész egymillió márkát meghaladó adományával létesítette. Az épülethez ezenkívül a város is hozzájárult még félmillió márkával.

Ily tetemes anyagi áldozatok árán sikerült egy mintaszerű fürdőt alkotni, melyben külön férfi- és női uszodák mellett kádfürdők, zuhanyok, gőz-, villany-, só-, iszapfürdők állanak a közönség rendelkezésére.

A fürdők árai általában véve mérsékeltek s csupán egyes fényűzési és különleges fürdők ára változik $1\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{2}$ márka között.

A tisztálkodásra szánt fürdők nagyon jutányosak. Különös kedvezményben részesülnek a gyermekek és munkások. Nagyon helyes beosztás az, hogy a közös fürdők és zuhanyok ára szombaton és ünnepnapok előtti délután 5 órától fogva nagyon mérsékelt, azaz 10 pfennig (6 krajcár). Hasonlóan olcsók az esteli órák, számítással a munkából jövő iparosokra.

Nagyon helyesen mondja egy felírás a fürdőben: zuhanyozni jó, fürdeni jobb, de legjobb úszni. Így is van. A víz tisztító hatásán s a bőringeren kívül fontos tényező az, ha a vízben izmaink munkájával a vérkeringést kedvezően befolyásolhatjuk.

Ezért találjuk a Müller-féle népfürdőben leginkább elfoglalva a közös medencét.

A férfiak közös medencéje oly tágas, hogy abban több száz ember kényelmesen helyet talál s egymást nem zavarva mozoghat. A szemnek jóleső látványt nyújt már magában véve a medence, melynek alapja és oldalfalai égszínkék, majolikalapokkal vannak fődve, minek folytán a különben is kékes színű Izár-víz tengerkék színűvé válik.

Példás az a tisztaság, melyet a közös medencében találunk. Ennek azonban az a magyarázata, hogy senkit sem bocsátanak be addig a közös medencébe, míg lábait szappanos vízben meg nem áztatta és szőrkefékkel le nem csutakolta. Ha ezen a tisztálkodáson a fürödni óhajtó átesett, zuhany alá küldik s csak azután, ha a langyos vagy hideg zuhany testét megtisztította, bocsátják a kristálytisza tükörmedencébe.

A nagy medencében szigorúan el van tiltva a köpés, vagy a víznek szájbavétele. Mindenütt a medence falaiban méter szélességre kagyló alakú mélyedések vannak a víz színének magasságában. A pirosbetűs fölirat tájékoztatja a fürdőzőket, hogyha köpniök kell, e helyen tegyék azt s kí-méljék meg a medence vizét ettől a tisztátalanságtól. A Müller-népfürdőben s egyik nagy gyártelep fürdőjében ugyanazon tapasztalatot tettem és pedig azt, hogy a munkások a zuhanyt jobban kedvelik a kádfürdönél. Ezt annak tudom be, hogy a munkásnak kevesebb idejébe kerül a zuhanyozás

s ezen fontos körülményhez még az is csatlakozik, hogy fáradt testére és szellemére a már rövid ideig tartó zuhany is élénkítőleg hat. Magam részéről is kívánatosabbnak tartom, hogy a munkás rövidebb ideig, de gyakrabban vegye hasznát a víznek. Aki Münchenben jár, el ne mulassza fölkeresni Müller népfürdőjét, melynél szebbet, megfelelőbbet ezidőszerint a kontinensen nem találhatunk.

II.

Berlin, 1908. május.

Mai napság a nagy világvárosokat nem annyira kiterjedésük, illetve az elterülő háztenger után Ítéljük meg, hanem az után, milyen élénk kereskedelmi és ipari forgalommal bírnak. Ezen szempontból Berlint tényleg a világvárosok sorába s itt is az első helyek egyikére kell tennünk. Berlin idejekorán szakított ama régi, ósdi rendszerrel, mely a vasúti indóházakat a város végén látta jónak elhelyezni s követve az angol vasutak példáját behozta vonatait a város kellő közepébe s itt sínpárokból külső és belső köröket alkotott. Nem igényel külön bizonyítást, hogy a magasan, a föld fölött vezetett gőz-, illetve villanyvonatok mily fontossággal és előnnyel bírnak egyrészt gyorsaságuk és olcsóságuk, s ami nagy városokban nagy jelentőségű, veszélytelenségük következtében az utcán haladó közúti járművekkel szemben. Az a körülmény, hogy a helyi vonatok nagyobb állomásközzel bírnak, nagyobb gyorsaságot tesznek lehetővé, erre pedig leginkább a munkásoknak van szükségük, a kik ily módon és a vitelbér olcsósága következtében még étkezési szünet alatt is képesek családi otthonukat felkeresni. A berlini forgalomnak élénkségét a földfeletti vasúton kívül nagyban emelik az utcán közlekedő villamos vonatok, földalatti vasút és egyéb járművek s ezek között a feltűnő nagy számú automobilbérkocsik.

Berlin legélénkebb forgalmi pontjain, a párisi téren, a Leipziger és Friedrich-Strasse torkalatánál egyaránt feltűnik, hogy ennek a fölötte nagy forgalomnak lebonyolítása aránylag véve kevesebb zajjal megy végbe, mint például fővárosunk kisebb forgalmú útkereszteződéseinél tapasztalhatjuk.

A jóleső különbséget a kövezet különbsége adja. Míg nálunk a legkeményebb bazalt- és trachit kőkockák s üvegkeménységű keramittéglák szolgáltatják legtöbbszörre a burkoló

anyagot, addig a német főváros minden valamirevaló utcája hengerelt aszfalttal van beborítva. Az ily módon zajtalanabb de egyszersmind síkosabb kövezet, utóbbi, úgy mondjam, talán egyedüli hátrányán úgy segítenek, hogy a lovak éles patkói helyett lapos nemez, vagy gummi-betéttel bíró patkókat alkalmaznak a lovaknál, minek folytán ezek biztosabban és zajtalanabban tudnak futni a síkos kövezeten.

A kövezetnek az egészségre való kedvező befolyását abban látom, hogy aszfaltburkolat mellett nem keletkezik annyi utcapor, mint nálunk, hol az élesen patkolt lovak a kemény kőzetekből finom, apró szilánkokat törnek le, mely aztán a tüdőkre és szemekre száll s ezeket izgatja. Az aszfaltburkolat előnyeihez számítom végül a kerékpározás elterjedését. Nemcsak Berlinben, de egybűtt Németországban a kerékpározás nagyon el van terjedve, férfiaknál és nőknél egyaránt. A szegényebb néposztály ezen forgalmi eszközt különösen elterjedten használják a munkások, a kik gyors és díjtalan járóművet kapnak benne. Legjobban bizonyítja a kerékpárok elterjedését az a célszerű intézkedés, hogy nyilvános helyiségekben, postaépületekben, gyárakban, fürdőkben, a szegényebb néposztály kiránduló helyein és vendéglőiben kerékpár-szín van berendezve, melynek használatáért egy-két fillért kell fizetni.

Ezen a kerékpározásnak hozott és nagyon is helyénvaló kedvezéssel szemben szomorúan kell utalni azon tényre, hogy ez az olcsó, egészséges, a munkások érdekeit szolgáló járómű ellen nálunk minden összeesküdni látszik. Fővárosi utcáink kövezete egy-két utcát kivéve, kerékpározásra nem alkalmas. A legnagyobb igazságtalanság volt azonban aránylag magas adóval sújtani kerékpárosainkat. Az eredményt esztendő óta észleljük a hajdan virágzó kerékpár-ipartelepek hanyatlásában, de kivált abban, hogy a munkások a kerékpárt a magas adó következtében nem használják.

Magam tudok több esetet, hogy munkás, ki kerékpárján étkezni haza járt, az uj, mellékesen szólva, jövedelmet alig hajtó adó óta eladta járművét s hideg konyhán kénytelen élni.

Berlini tartózkodásomat felhasználtam arra, hogy a Charlottenburgban levő munkásvédelmi és hygieniai kiállítást megtekintsem. Érdemesnek tartom ezt a muzeumot ismertetni, mivel ez szolgált a hasonló muzeumok mintaképűl.

A bejáró fölött levő épületben az administratió helyiségei s időszaki kiállításuk vannak elhelyezve. A baleset-meggátlás és munkás védelem kiállítása egy nagy terjedelmű, kereszt-

karokkal még bővebbre alkotott csarnokból áll, melyben magas karzat vezet körül.

A kiállított s villanyerő által hajtott gépek kiválasztásánál tekintettel voltak első sorban arra, hogy a gépek ezidő szerint használtak s legújabb rendszerűek legyenek. Oly gépek, vagy készülékek, melyek a használatban nehézségük vagy más hátráltató tulajdonságuk következtében nem váltak be, nem állíthatók ki a múzeumban.

Általános szabály, hogy azok a gépalkatrészek, melyek a baleset elhárítását szolgálják, élénk vörös színűre vannak festve, míg az egészséget szolgáló egyéb készülékek (por, gáz, savak elhárítására) világoskék színűek.

A múzeum két főcsoportra oszlik:

I. A balesetvédelem magában foglalja az általános gépberendezéseket, hová a kazán és vezetékei, az erőgépek, átvitelek, emelőgépek, tűz elleni védelem, végül a munkások személyes szükségletei és felszerelése tartoznak.

II. Az egyes ipari csoportokban a bányászat, kohászat, fém, fa, vegyészeti, szövő, papír, mezőgazdasági, erdészeti, építkezési és közlekedési (vasúti és hajózási) csoportok tartoznak.

Sajátszerű véletlen folytán a kiállítást bemutató űr körútjában elsőnek egy oly védőkészüléket mutatott be, melynek fontosságát csupán idehaza fogtam föl, midőn fővárosunk legnagyobb vegyi tisztító intézetében súlyos, emberáldozatot követelő szerencsétlenség történt.

Vonatkozásban ezen balesettel, időszerű leend, ha az itt bemutatott készüléket néhány szóval ismertetem. A végy tisztító intézetek munkájában a benzinnel való mosás még mindig a legveszedelmesebb részét képezi a foglalkozásnak.

A benzin könnyű gyuladású gázainak hirtelen robbanása miatt e munkával a legnagyobb óvatossággal járnak el.

A ruhákból, melyek benzinbe kerülnek, elsősorban minden gyufát s egyéb könnyen gyúló anyagot eltávolítanak, de eltávolítják a netalán a ruhán maradt acél és vas alkatrészeket: gombokat, tűket, csattokat, nehogy ezek fémhez dörzsölve, szikrát vessenek.

Ezen veszélyeken és a tisztító dobnak gyors forgatásán s alkatrészeinek kimelegedésén így beállható tűzveszedelmen kívül még más oldalról is bekövetkezhetik a benzin robbanása s ez a munka közben fejlődött villamosságban fenyeget.

A gyapot, de különösen selyem-szövetek, kendők, nyak

leendők, ruhák súrlódása és dörzsölésekor villamosság fejlődik mely ha szikra alakjában kisül, tűzveszélyt okoz.

Ennek meggátlására szolgál Richter M. és Behm O. szabadalmát képező benzintűz-figyelmeztető készülék. (Benzinfeuer-Warner.) Az elmés készülék szerkezete azon alapszik, hogy a tartályba, a hol a ruhákat és szöveteket mosás és forgatják, egy lyukgatott kaucsuk-henger van a benzinen elhelyezve. A henger belsejében finom rézhuzalok a fejlődő villamosságot egy mérleg alá vezetik, egy fémtányér-alakú lemezre, mely az esetben, ha villamos feszültség van jelen, a fölötte függő hasonlaku fémlemezt magához vonja. A két fémfelület érintkezése alkalmat ad a mérleg karján ugyancsak elhelyezett fémszögnek, hogy egy higannyal töltött edénybe merüljön. Az ily módon zárt áramkörbe beiktatott esengő jelt ad, jelezve, hogy a benzinkészülékben a villamos feszültség nagy. Mihelyt a csengő hallhatóvá válik, a munkát abban hagyják s a benzinen a mindig kéznél tartott biztonsági folyadékból, melyet Richterolnak neveznek, s mely nem egyéb, mint olaj savas magnézia, több cseppet öntenek. Ez a folyadék a villamos feszültséget azonnal megszünteti.

Oly érzékeny ez a készülék, hogy már egy üvegpálca, kautsukdarab vagy pecsétviaszk dörzsöléséből keletkező villamosság elegendő az áramkör bezárására, illetve arra, hogy a csengő jelt adjon. A készülékbe ellenőrzés céljából egy villamcsengő gombja is be van vezetve. Előírás szerint ugyanis, minden munka előtt a gombot meg kell nyomni, annak kipróbálására, vajjon a készülék érzékenysége nem szenvedett-e fogyatkozást, illetve a vezető sodronyokban nincs-e hiba? Sokat kellene e tárgynál időznöm, ha a különböző, újabb készülékek leírását csak megközelítőleg is óhajtanám adni. Csupán még azt akarom megjegyezni, hogy követendő példakép a múzeum minden egyes védőkészüléket a munka teljesítésére nézve kipróbál. így például kísérletileg kipróbálják a szívókészülékeket s egyáltalában minden kísérletileg ellenőrizhető próbát megcsinálnak. Hogy csak egyet említsek, köszörű és smirgel kövek védőkészülékeit oly módon próbálják ki, hogy a köveket megengedett forgási sebességükön túl hajtják s ily módon a köveket mesterséges módon szétrepesztik. Jó védő kosár a szétugró köveket mind visszatartja, rossz, gyenge, vagy helytelenül szerelt készülék után a veszély csak inkább fokozódik. E tekintetben is szép áttekintést nyerhet az ember a múzeumban, oly védőkészülékekről, melyek a célnak meg nem felelnek, illetve jobb lenne, ha egyáltalában nem is volnának.

Így ki van állítva egy smirgelkő védőkészüléke, melyet a gyárban, hol alkalmazni óhajtották, oly rosszul szereltek a gépre, hogy bekövetkezett körepedés alkalmával a védőkészülék nem hogy visszatartotta volna a szétrepülő kődarabokat, hanem parittyaszár módjára az aczélszalag kinyúlt s a feléje hajló munkást agyonsújtotta. Ebben az esetben tehát a védőkészülék ölte meg az embert, a ki enélkül talán könnyebb balesettel menekülhetett volna.

Tanulságosak ezen szomorú példák, melyek, amellettszólnak, hogy a védőkészülékeket csakis ahhoz értő egyénekre, nem pedig kontárookra kell bízni.

Amíg a charlottenburgi munkásvédelmi kiállítás technológiai része példaszerű, nem illeheti ez a dicséret az iparegészségtan körébe tartozó kiállítási részt.

Jelentékenyen kisebb számban, kellő csoportosítás hiányával találjuk az iparegészségtani vonatkozású tárgyakat.

4-5 viaszból való kéz- és arcutánzat, a különböző ipari porok gyűjteménye és mikroszkop-képei s a mérgek csoportos kiállítása képezik az egész gyűjteményt.

Értékesek a Sommerfeld tanár által összegyűjtött ipari porok s tanulságosak az ezekről felvett jó fényképek is.

Ezzel szemben a mérgek kiállítását nem tartom sikerültnek.

Avagy tanulságos lehet-e 50-60 üvegből kiállított mérgek, melynek csupán elnevezését és színét látja a nézőközönség. Ha valahol, úgy éppen az ipari mérgek összeállításánál nem elegendő a mérgek megnevezése és kiállítása. Mert a színből különbözetet tenni nem lehet s a rizspor éppen úgy néz ki az üvegben, mint az ólomfehér pora. Ebből a kiállításból a munkás semmit sem tanul, hiszen éppen- az a baj, hogy a festékek s ezek között a mérges festékek éppen az okból, hogy a mérges anyag neve fedve legyen, más elnevezéssel bírnak s így használatuk alkalmával a munkás nem tudhatja, hogy mérges anyaggal dolgozik-e vagy sem s abból, hogy a festéket scheele-zöldnek, schweinfurti zöldnek, berlini kékeknek hívják, ez a fontos dolog nem világlik ki. — Egyedüli helyes kiállítási mód. nézetem szerint minden festékhez valódi vegyalkati neve mellé odaírni az iparban szokásos elnevezését s azokat a tárgyakat mellékelni, melyeknél ezeket a festékeket felhasználják. Csakis ily módon fog tudomására jutni a munkásnak, hogy a bőr, papír, játékszer, pác, cukorka, máz,

szövet festésére használt anyag méreg s hogy ez ellen védekeznie kell.

A múzeum főépületének emeletén két külön kiállítás látható, a tuberkulózis és az alkohol-kiállítás. Előbbit dr. Kayserling állította össze, nagy ügyszeretettel és körültekintéssel. Megtalálunk itt mindent, a mit a tuberkulózis elleni védekezésből az utóbbi évtizedekben ajánlottak s elismeréssel kell adózni Németországnak, látva a szanatóriumok nagy számát, melyek a németországi tüdővész betegek jelentékeny részét képesek befogadni. Hogy Németország tüdő vészes betegei közül mindinkább kevesebben hagyják el hazájukat, azt egy délvidéken gyakorlatot űző magyar orvos-barátomtól hallom, a kinek megfigyelése szerint a németországi tüdővész betegek száma a délvidéki gyógyhelyeken már nagyon meggyérült s helyenkint ritkaságszámba megy egy-egy német alattvaló.

Nagyon helyesen van ez így s bár már mi is ott tartanánk, hogy – sajnos – nagyon is nagy számú tüdő vészes betegeink idehaza nyerhetnének szakszerű ápolást s ily módon visszamaradna egy része azon jelentékeny összegnek, melyet még ezideig tüdőbetegeink idegen országba visznek. A tuberkulózis-kiállításban találunk sok oly tárgyat, melynek vonatkozásához sok szó fér. így a nyugvó ágyak, pokrócok, párnák állandó szereplése ellen joggal tehetnénk kifogást,

Nem akarom kétségbe vonni a köpöcsészék használatának szükségességét, de annyi különböző alakját látva, önkéntelen arra kell gondolnunk, hogy az üzleti élelmesség ezt a kérdést is kivetkőztette valójából s túlnagy fontosságot tulajdonított a tárgynak. Abban mindnyájan megegyezünk, hogy a köpöcsészére szükség van, a tapasztalat pedig arra tanított, hogy minél egyszerűbb az, annál jobban felel meg céljának. A charlottenburgi kiállításban bőven van alkalmunk látni egyszerű csészek mellett nagyon is komplikált készülékeket. Hogy ezek legtöbbje értéktelen, sőt, célszerűtlen és káros, azt egyik vízóblító köpöcsészénél volt alkalmam tapasztalni. Ez a készülék úgy van berendezve, hogy a csésze tányérjára tapadt köpetet vízszugár mossa le. A vizet a csészeből lábunk nyomására egy rugó löki fel. Megkísérletem én is a készüléket, azonban vesztetre, mivel nagyobb találtam lépni a rugóra, mintsem azt a szabadalom tulajdonosa megengedi. A következés az volt, hogy a köpöcsészéből felszökött víz visszahullott ugyan, de nem a csészébe,

hanem a cipómre. Ily készülékek infekció terjesztésére alkalmasak s nem megelőzésére. Egyáltalán a gümőkór elleni védekezésben sok oly kinövést találunk, mely a nemes ügy hasznára nem válik s inkább diszkreditálni képes azt.

Az ügy komolysága és fontossága megérdemelné, hogy a legveszélyesebb fertőző betegség ellen való védekezésnél kihagyjuk mindazt, ami nem szorosan összefüggő a kérdéssel s a nemes ügyet csak ehhez méltó eszközökkel propagáljuk s ne oly módon, mint nemrégiben, midőn fővárosunk utcáin iskolás, apró gyermekek sörös kancsókkal járták végig a várost gyalogszerrel és bútorszállító kocsikon. Ily vastag ízetlenséget a tüdővész elleni küzdelem sem követel senkitől.

A charlottenburgi munkásjóléti múzeumból kijövet, gyalogsétát tettem Berlin ezen érdekes külvárosában, mely sok ipari vállalatnak székhelyét képezi. Azt mondják, Charlottenburgban milliomosok és munkások laknak, utóbbiak jelenléte nem igen látszik meg az utcák külsején. Tágas utcák, majdnem kivétel nélkül díszes épületekkel. A munkások lakásviszonyai megegyezők a mi munkás-lakásviszonyainkkal, amennyiben ott is, mint nálunk, óriási bérkaszárnnyakban tömörül össze a munkásnép java-része. Egyetlen előnyük velünk szemben, hogy utcáik jóval szélesebbek s így az utca lakói több napot látnak, mint a mi szűk utcáinkban lakó emberek. Levegő nélkül azonban a német ember nem tud megenni s azért nagyon eredeti módon segít magán.

Ha az ember Berlint Boroszló vagy Potsdam felől közelíti, feltűnik a külvárosok szélén elterülő nagy sátoortábor.

Az üres telkeket a népesség elütőleg fővárosunktól, nem keríti be deszkafallal s nem használja fel szemét és rongy lerakóhelyül, (lásd a Ferencváros és Józsefváros üres telkeit) hanem kiadja bérbé a szegény emberek nyaralóhelyéül.

Nem mindennapi látványt nyújt, hogy miképpen rendezkedik be a berlini munkásnyaralásra.

Kibérel 80-100 négyszögölet, gyakran a területe nem nagyobb két szoba területénél s ebbe építi nyaralóját, mely az előkelőbb nyaralóknál egy leszerelt lövonatú kocsí vagy uszályhajó kabinja, de a találékonyság szerint váltakozó deszkabódé, vagy gyékényes sátor, mely elegendő azonban arra, hogy a nyári éjszakákon át a családnak alvóhelyül szolgáljon. A tulajdonjogot a kertet övező kerítés, a hűsöt adó zöldet ambitiózus komló, bab és folyondár jelöli inkább, mint szolgáltatja. Már amennyire a hely engedi, zöldséges kert is van a »villa« körül s ezt nagy szorgalommal öntözi

a munkából hazajövő villatulajdonos és eleven gyermek-serege. Több ezerre becsülöm azon élelmes csoport számát mely ily módon elhagyja a világváros zsúfolt bérkaszárnyaít s kijön a szabadba, élvezni a friss levegőt. Felnőttje kertjében dolgozik vagy ajtaja előtt pipázva üldögél, a gyermek-sereg pedig a tágas réten játszva, úzi, kergéd egymást. Hogy milyen kedvező befolyással bír az ilyen egyszerű családi otthon lakóira, az abból vehető ki leginkább, hogy az egész sátorváros utcasoraiban bor vagy sörmérés nincsen.

III.

Hamburg, 1908. augusztus.

Egy régi latin közmondás szerint: *navigare necesse est, vivere non est necesse*, amit magyarra így fordíthatunk: a hajózás előbbre való mint az élet. Más ember ajkán ennek a mondásnak nincsen értelme, hamburgi ajakon jogosultsággal bír. Hamburg mindent az Elbének és a tengernek köszönhet, ezért fontosabb reá nézve a víz, mint a légzéshez szükséges levegő.

A Hanza városok legnagyobbika kereskedő város minden ízében. Ipara eltekintve a nélkülözhetetlen házi ipartól s több dohánygyártól – alig van. A lakosság túlnyomó részében a kereskedelem és hajózás szolgálatában áll, s elenyésző azok száma, akik más foglalkozást űznek s ebből következik azután, hogy a kontinensen nincsen város, hol a kereskedelem oly fejlettséget és hatalmat ért volna el, mint éppen Hamburgban.

A vagyonos és szegény néposztály közti ellentét sehol Németországban nem oly szembetűnő mint éppen Hamburgban. Egy oldalt állanak az ősi vagyonnal bíró hatalmas kereskedő dinasztiaék a »Kaufherrek«, másrészt a mindennapi munkájából élő kikötő napszámosok ezrei.

Napszámosnak a sorsa sehol sem irigylésreméltó s egyaránt nehéz az iparban mint a kereskedelemben. Csakhogy míg a gyári ipar több-kevesebb állandósággal foglalkoztatja napi béreseit, a kereskedelemben vannak időszakok – idények – melyekben a munka megcsökken sőt meg is szűnik. Ilyen eseteknek az északi tenger kikötői kivannak téve s nagy tél idején nemcsak a kikötők, hanem akárhányszor maga az Elba is jégpáncélt ölt s pihenésre késztet sok ezer kezet.

Az éghajlat Hamburgban kedvezőnek éppen nem mondható. Hosszantartó hideg telek, nyirkos és borús, őszi és tavaszi hónapok képezik a megszokott időjárást. Derűs napsütötte idő eléggé ritka s megbecsült dolog számba megy.

A borongós időjáráshoz alkalmazkodnak a lakóházak építésével. A vagyonos kereskedői osztály magánlakásain s a kereskedelmi alkalmazottak csinos bérházaikban, tágas ablakokat találunk világos, fehér vagy sárga ablakfüggönyökkel. Ezekben a lakóházakban nagyon megbecsülik a napot, s nincsen sötét függöny, ami a szívesen látott vendégnek az ablakban útját állana.

Hamburg büszkesége az édesvizű Alster-tó. Ezen csilámló víztükör partjain terül el a város előkelő része, itt fekszenek a gazdag kereskedő családok kényelemmel és fényvel berendezett palotái. Zöld pázsit s a legszebb virágágyak között lombosfákkal környezve állanak a salétrom, guanó, réz, kávé stb. királyok lakóházai, melyeknek tulajdonosai nagyobb vagyon urai, mint bármely koronás uralkodó.

A gazdagságnak és fénynek mindenütt meg van a másik oldala. Nem kell tennünk csak 400–500 lépést ezektől a fényes palotasoroktól s középeben vagyunk a régi Hamburgnak. Érdeemes lesz a város régi épületeiről néhány szót szólni, mivel a bontó csákány kikezdte már az ósdi házakat. A régi német építkezési mód nem kedvezett a higiénának. Favázás, téglából épült házakat találunk magas tetőzettel, melynek padlásalját ugyancsak felhasználják lakóhelyiségül. A »Giebel Haus« szerkezetét sehol oly jól nem lehet tanulmányozni mint éppen itten. Homlokfalával az utcára tekintőleg szorosan egymás mellett állanak az épületek. Maga a ház rendszerint 2-3 emeletes, azonban ugyanannyi emelet jön még a padláson hozzá. Kereskedőházak a padlászobákat rendszerint raktárul használják, a szegényebb néposztály városrészeiben ezeknek is akad lakójuk.

Ha már a házak, lakásaik szűknek, zsúfoltaknak bizonyulnak, még inkább feltűnik ez a szűk utcák következtében. Sikátornak se lehet nevezni azokat a szűk gyalogjárókat melyek a házsorokat egymástól elválasztják, s melyek alig hagynak annyi helyet, hogy két ember egymásnak kitérjen. A nagy zsúfoltságnak levegő és térhiánynak meg lett a maga következménye: Hamburg veszélyes tűz és járványfészekké vált.

Bár a tűzveszély éppen a rossz építkezés következtében állandóan fenyegette a várost, oly megpróbáltatások még sem érték ez oldalról, mint 1842. évben, mikor is egy háromnapos tűzvész a város javarészét elpusztította. A láng tengernek áldozatául estek a városház, templomok s 1740 lakóház. A hajléktalanul maradtak számát 20.000-re becsülték, A mily

súlyos gazdasági csapás volt a tűz pusztítása, úgy nem maradt üdvös következmények nélkül sem, amennyiben az elpusztult városrész helyén széles utcák keletkeztek, korszerű, tűz ellen nagyobb biztonságot nyújtó épületekkel.

Míg a tűzvész inkább anyagi oldaláról vált érezhetővé, ennél sokkal nagyobb csapást jelentett a kolera járványos fellépte Hamburgban. Ennél az elemi csapásnál a nagy embervesztéséhez még tetemes anyagi károk is társultak.

A kolera nem volt ismeretlen vendég Hamburgban. Többször behurcolták a tengerről jövő hajók s nem egy ízben a járvány veszedelmessé fajult. Súlyos volt az 1831. évben behurcolt kolerajárvány, azonban ezen emlékezetes járvány-esztendő minden borzalmasságát meghaladta az 1892. évben kitört félelmes járvány.

Mint mindig, úgy ez alkalommal is hajósok hozták be a betegséget. A hajók betegek ürlékeikkel megfertőzték az Elbe s úgyszintén, hajózás céljára szolgáló mellékágainak vizét. Hamburg volt ugyan vízvezetéke, mely a nagy tűzvész utáji épült Lindley rendszere szerint, ez azonban nem bizonyult elegendőnek, hogy a várost minden részében vízzel ellássa. Így történt, hogy az Elbe parti városrészek lakossága vízszükségletének javarészét a folyóból fedezte s ugyancsak innen látta el magát vízzel az a 7-8000 egyén, akik állandóan a kikötő hajóin laknak. A hatóság figyelmeztetése, mellyel az Elbe víztől lakosságát visszatartani akarta, még most is, annyi évek után látható a kikötő rakodó partjain színehagyottan, de olvashatóan: »Trinkt kein Elbe Wasser!« A figyelmeztetésnek fogantja nem volt. A következő a járvány rendkívül erős fellépte volt. Rövid pár hónap alatt 17.000 ember betegedett meg s ezekből 8600 hunyt el. Feltűnő nagy volt a tengerészek s hajómunkások megbetegedési százaléka, de azért a jómódú néposztályok, tanítók papok, orvosok, kereskedők sem maradtak a járványtól mentesek. A járvány veszélyessége következtében Hamburg városát vesztégar alá helyezték s a nagy Hanza város hónapokon át meg lett kereskedelmében és forgalmában bénítva. Tetézte a bajt még az is, hogy a kolerával egyidejűleg a hagymáz is járvánnyá fajult és sok áldozatot szedett. Annyi betegülés fordult elő ebben a szomorú időszakban, hogy a kórházak nem voltak képesek többé azokat befogadni s ezért külön kolera és hagymázos járványkórházakat emeltek az iskolákban, tornatermekben s egyéb nyilvános helyiségekben.

A járvány okozta nyomorúság Hamburgra nézve valódi hygieniai renaissance utókövetkezményeivel bírt. A szenátusban – melyben jogi kvalifikált egyének mellett a patrícius kereskedő családok egyenlő arányban ülnek – nyilvánvalóvá lett, hogy a várost csakis nagy áldozatok árán s az összes hygieniai berendezések korszerű reformálásával lehet ismét egészségessé tenni. Az első alkotás volt a régi vízvezeték kicserélése. Az új vízvezeték természetes szűrőkutakkal látták el, hasonlóan fővárosunk káposztásmegyeri kútjaihoz.

Mily lázasan folyt a munka, kitetszik abból, hogy a szivattyúház és egyéb épületeket az időközben beálló fagyom időben csak úgy tudták felépíteni, hogy külön külső téglaburkolatot emeltek az épületek körül ezeket befedték, befűtötték s ily módon képesek voltak a téli idő dacára a kőműves munkát befejezni.

Nem lehet azonban mondani, hogy Hamburg egészségügyi intézmények dolgában a kolera előtt visszamaradt volna. Ez idő beálltáig is voltak Hamburgnak egészségügyi berendezései, melyek messze földön párjukat ritkították. Ilyenek voltak a példaszerű berendezéssel bíró eppendorfi közkórház és az inkább virágoskertnek mint temetőnek mondható ohlsdorfi temető. A rendelkezésemre álló rövid idő nem engedte meg, hogy mindezeket végignézhessem, mert akkor heteket kellett volna Hamburgban töltenem, ha idevágó intézményeit s ezek között a hullaégető krematoriumot és a város hygieniai híres laboratóriumát megakartam volna tekinteni.

Hamburg városa tengeri kikötőjével mintegy Németország első kapuja, a melyen a sok idegennel, áruval s mindazzal, amit a hajók tengerentúlról hoznak, nem egyszer különböző tropikus betegségeket is hurcolnak ide be. Ez a körülmény indította a hamburgi államot arra, hogy oly kórházat állítson fel, melyben a tropikus betegségeket kezelve az orvosok a tudomány ezen ágában tapasztalatokat szerezhessenek.

Nem messzire az Elbe partjától a part mellett emelkedő magaslaton a tengerész-kórház elkülönített részében van elhelyezve az intézet (Institut für Schiff's und Tropenhygiene), melynek vezetője dr. Nocht. Az intézet két részből áll és pedig laboratóriumból és kórházból. Az intézet úgy látom részben a német állam segélyét élvezzi, legalább azon körülményből, hogy a kolóniákra induló orvosokat itt oktatják ki a tropikus.

betegségeknel szükséges vizsgálati eljárásokban – erre lehet következtetni.

Az intézetnek nem csupán német földön de más országokban is oly jó hírneve van, hogy a hirdetett kurzusokon különböző nemzetek orvosai vesznek részt.

Az intézet tágas dolgozó termekkel bír, melyben mindaz, amit a mai korszerű orvostudomány megkövetel, feltalálható. Tanulságos különösen az intézet múzeuma, melyben a tropikus betegségeket okozó mikrobák, élősdiék láthatók azon alsóbbrendű állatokkal, melyeken a betegségek (szúnyog, légy, kullancs stb.) terjesztésében szerepük van.

A kórház egyemeletes épület, mintegy 40-60 ágyra berendezve. Az ágyakat túlnyomó részben hagymázás és váltólázás betegek foglalják el. Látogatásom idejében hagymázás beteg 8 vagy 10 feküdt, ezek között egy néger matróz; annál több volt azonban a malária-beteg. Mióta Németország Afrikában gyarmatbirtokos lett, azóta ez a betegség nagyon is ismerős a német katonák, hivatalnokok és kereskedők között. A kórházat ez idő szerint is ezen három foglalkozással bíró egyének töltötték be.

Az osztályos orvos szíves volt meghívni reggeli beteglátogatásához, így minden beteg megvizsgálásánál jelen lehettem. Két új beteg is volt, egy katonatiszt és egy kereskedő. Utóbbi a hírneves Hagenbeck cég utazója, ki veszedelmes foglalkozása közben (oroszlán és párducokat fogdosztat össze Afrikában), a Kilimandsaró tövében szerezte a lázat. Miként monda, 40 napig kellett betegen gyalogutat tennie, míg a tengerpartra ért.

Kérdésemre, hogy a kolera, pestis vagy sárgaláz nem szokott-e előfordulni a betegülések között, az orvos azt válaszolta, hogy míg a tengeren a hajók a trópusról Hamburgba érnek, addig ezek a betegek útközben elhalnak, ha megnetalán ily betegség a hajón előfordulna, nem adják meg a kikötői hatóságok a kiszálláshoz szükséges »libera praticá«-t.

Egy tropikus betege volt mégis a kórháznak, egy hosszú varkocsos kínai matróz, aki beriberi beteg volt, Ezt a betegséget nagyobb tengeri kikötőkben utóbbi időkben gyakrabban észlelik, különösen mióta a sárgafaj a tengeren mindinkább tért foglal. Hamburgban tartózkodásom alatt is láttam nagy tengeri hajókat, melyek személyzete kivétel nélkül a sárgafajból, kinaikból és japániakból telt ki. Hogy visszatérjek a beriberi betegségre, sok tekintetben ennek a

lényege még ma sincsen tisztázva. Sokan fertőző betegségnek tartják s ismerni vélik már az okozó mikroorganizmust is, mások ellenben inkább az idegbetegségek csoportjához számítják, melynek keletkezésére gond, kedvezőtlen időjárás, megváltozott táplálkozási viszonyok játszanának közbe.

A betegség rendszerint izgalommal köszönt be, erre következik rendkívül gyöngeség és nagy lehangoltság, mely búskomorságig fokozódhatik. A betegségben az ideges tünetek állanak az előtérben. Erős szívdobogás, benulások a végtagokban s különösen égető érzés a lábikrákban és talpakon (burning of the feet). Beidegzési zavarokból kifolyólag a lábak néha vízbetegséghez hasonlóan megduzzadnak. Ezek azonban már nagyon súlyos tünetei a beberinek s ily alakjai a betegségnek rendszeren halállal végződnek.

A kínai, akit az orvos bemutatott, már javulófélben volt, nem húzta többé lábát, s hogy a láb beidegzése immár rendbe jött, a menyei birodalom alattvalója azzal bizonyította, hogy a székre felhágott s onnan könnyen leszállott. A javulást különben arcának kifejezése is elárulta s legjobban az a széles mosoly, melylyel kérdéseinkre válaszolt.

A tropikus betegségek kórházától 2-3 perc alatt az Elbe partján van az ember. Akit útja Hamburgba sodort, az ne mulassza el megtenni e tanulságos körutat a kikötőben. Kicsiny, de gyors gőzhajóval átkelve az Elbe északi ágán, befutjuk a kikötő minden zege-zugát. A vitorláshajók kikötőjét, a kormos szénszállító hajók sötét tömegét elhagyva, a gőzhajó kiköt az amerikai rakodó partján. A körútba rendszerint fel van véve egy nagy tengerjáró személyhajónak megtekintése s ez alkalommal a »President Grant«, Amerikát járó személyszállító gőzhajó volt soron. Beszállás előtt az amerikai rakodó tágas áruraktárain kellett áthaladnunk. Mozgalmas élet folyik ezekben a szellős helyiségekben, ahol kézikocsikon, részben síneken, részben emelődarukkal az árukat H és berakják. Föltűntek egy határban álló óriás deszkaládák, melyek tartalma után kérdezősködvé válaszul kaptuk, hogy abban automobilonak vannak becsomagolva.

Érdekes munkának voltunk szemtanúi a tárházakban, a lisztneeműek denaturálása volt ez. A kolóniákra szállított olcsóbb lisztneemű anyagokat mint például kukoricalisztet, melyet állatok táplálására szánnak s mint ilyen anyag, vám és szállítási kedvezményt élvez, előzőleg emberi használatra alkalmatlanná szokták tenni. A művelet abban áll, hogy a lisztes-zsákokat felnyitják s kéznél tartott faszénporból

hosszú nyakú tölcsér segélyével mintegy egy liter mennyiséget a lisztbe kevernek. Hogy a szénpor a liszttel jól elkeveredjék, azt vasrúddal a zsák fenekébe szorítják és a zsák tartalmát utólag jól összekeverik. Ebből az elővigyázati rendszabályból fogalmat alkothatunk azon bánásmódról és táplálásról, melyben a hírhedt »trader«-ek színes alkalmazottaikat részesítik.

A »President Grant« az amerikai vonal egyik legnagyobb hajója, bár nincsen oly fényűzéssel berendezve mint ezen a vonalon járó »Kaiser Wilhelm«, de ennél több utast képes befogadni. Teljes rakodó képességében 4000 ember szállítható a hajón tengerentúlra.

A fiumei kikötőből induló Cunard hajók oly ismertekké lettek honfitársaink előtt, hogy a nagy személyszállító hajók berendezését, ezek leírását fölöslegesnek tartom, csupán megjegyzem, hogy meg van itt minden, amit ily hajókról ismerünk. Marconi telegramm berendezés, svéd torna stb. Meglepetésemre ezen a hajón még külön rituális konyhát is találtam.

Az amerikai hajók mostanában alig győzik hozni az utasokat a tengerentúlról vissza, nagy örömünkre az úszó kolosszusok üresen térnek oda vissza. Vájjon meddig tart még ez a reánk nézve kedvező állapot?

Fogytán lévő időből korai felkeléssel sikerült annyi időt megtakarítani, mely alatt meglátogathattam Hamburg egyik nevezetes pedagógiai intézményét, a Horn külvárosban fekvő »Rauhes Haus« telepet. Ez az intézet volt az első kísérlet a kényszernevelés terén s az itt elért sikerek következtében ez az intézet vált, mondhatnánk általánosságban, a ma dívó javítóintézetek mintaképévé.

Barátságtalan elnevezésével ellentétben nyugodt, békés telep benyomását kelti a 20-25 házból álló épületcsoport, mely ősrégi árnyasfák aljában húzódik meg. Keletkezésének ideje 1835. év volt, maga a legrégebbi épület több száz éves lehet.

Egyszerű náddal fedett parasztházat vett bérbe ez évben egy istenfélő német theológus, Hinrich Wichern. Beköltözött ide hat gondjaira bízott gyermekkel, akiken odahaza a szülői nevelés és szigor nem volt hatással. Áldott türelemmel és reátermettséggel Wichern felismerte, hogy az odahaza fékezhetetlennek bizonyult s erkölcsben eldurvult gyermekeket helyes neveléssel, de különösen azáltal, hogy semmittevéshez szokott s ezáltal tévútra vezetett gondolatmenetüket kézi ipari foglalkozásokkal lekösse, s abban a gyermekben, ki

előbb-utóbb hasznavehetetlenségének tudatára jut, felköltse az öntudatot s a reménységet, hogy belőle még hasznos ember válhatik. A legkezdetibb munkára, a fapapucs-készítésre fogta be Wichern növendékeit s idővel több és több iparágat honosított meg, úgy, hogy ma az intézetben asztalos-, lakatos-, fametsző-, könyvnyomdász-iparban nyernek oktatást a növendékek s ezenkívül mezőgazdasággal is foglalkoznak. Ami a »Rauhes Haus« fejlődésében érdekes, az a folytonos saját erőből való gyarapodás. A telepen nevelt gyermekek munkásságának és buzgalmának jellemzéséül csak egyet hozok fel, hogy egyik emeletes házukat a »Méh-kast« a tanulók önmaguk építették fel.

Vallásos színezete van a nevelés irányzatának s ez abban is látszik, hogy a vezető rendszerint theologiai képzettséggel bíró egyén, ő a család apja. A felügyeletet a testvérek végzik, ezek: a családfők. Minden család 10-12 tagot számol. A családfők jobbára tanítók, de nagy számmal vannak köztük az intézet növendékei, akik e pályát utólag hivatásul választották. Nem tettem volna említést a Rauhes Haus-ról és növendékeiről, ha ez az intézmény nem szerzett volna érdemeket a németországi betegápolási ügy körül. Már a schleswig-holsteini háborúban a »Rauhes Haus« 20 betegápolót állított ki a családfők és végzett növendékek sorából s ezzel az intézménnyel, Wichern, megalapította a Németországban azóta igen elterjedt táborigazgató diakónusok (értelmesebb ápolók) szervezetét. Ez az, intézmény Németországra a következő nagy hadjárataiban (1866-1870.) még inkább kifejlődött, és sokban hozzájárult a háború okozta borzalmak enyhítéséhez. Az idő óta is a Rauhes Haus nem egy rajt bocsátott ki, s a diakónusok a betegápolásban való jártasságukról a kolóniákban, de egyes nagyobb kórházakban és fegyintézetekben (Berlinben a Moabit fegyházban) egyaránt tanúbizonyságot tettek.

Mindezt azért találtam említésre méltónak, mivel Magyarországon a betegápolás ügye még műveletlen terület s ezen az új téren tág tere nyílik a munkának. Kényszernevelő-intézeink növendékei pedig csak nyernének az által, ha a nekik kiosztott ipari foglalkozás mellett oly mellékszakban nyerhetnének kiképzést, melynek hasznát vehetnék nemcsak háborúban, hanem béke s különösen járvány idejében.

Mulasztást követ el mindenki, ki dolgai végeztével meg nem nézi a matrózok városrészét, St.-Pauli-t. Csapszék kávéház, színház, orfeum sorakozik egymás mellé bizony-

ságául, hogy a matróz-örömök Hamburgban is ugyanazok mint más kikötő-városokban. Elegendő, sőt tanácsos a multságok és bűnök hírhedt városrészében a látogatást kocsin végezni s távolból nézni a széles jókedvükben dalolózó, de hamar ingerlékeny tengerész-népet.

A St-Pauli városrész meglátogatását egybe kell kapcsolni a Bismarck-szobor megtekintésével. Az Elbe magaslátán Hamburg legmagasabb pontján áll a vaskancellár szobra, nem a megszokott bronz-szobor, melyet Németország valósáiban látunk, hanem egy hatalmas mély benyomást keltő művészi alkotás. Durva ciklopkövekből összeróva áll a nagy ember, kőalapzatáról messzire felnyúlik két emelet magas kőszobra. Mint Roland lovag pallosára támaszkodva tekint alá kiülő szemeivel a nagy kancellár, arccal az Elbe folyónak és tengernek fordulva. A láthatáron ott vonulnak el előtte fehér vitorla-erdejükkel, füstölgő kéményeikkel a hajók, Németország egyre növekvő gazdagságának, hatalmának bizonyosságai; annak az országnak, mely már is nagyobb és hatalmasabb, mint azt a nagy köember valamikor is hitte és álmodta.

IV.

Hannover, 1908. június.

A német birodalom nagy kiterjedése dacára kevés helyen bír jó termőfölddel. Hannover tartomány e tekintetben kivétel, mivel talaja egyaránt bőven szolgáltatja a gabonaműt s nagy kiterjedésű alföldjén a híres lüneburgi rónán a lakosság sikerrel űzi az állattenyésztést. Olyan éléskamara-féle Hannover tartomány a német birodalomban, ezért is tartják lakat alatt az országot s ez okból nem kapja kézhez az ország kulcsát a Welf család örököse, a cumberlandi herceg.

Magának Hannover városának sorsa érdekes és tanulságos. Addig míg önálló királyság volt, Hannover város egy kis vidéki város terjedelmével és forgalmával birt s azóta hogy tartománynyá degradálódott s a fővárosban nem székel többé az udvar és ennek atmoszférájában élő személyzet, a város kezd fellendülni, lakossága ötszörte nagyobb, ipara és kereskedelme nagy arányokban kifejlődött. Ebben a tényben megdöntve látom azok nézetét, akik egyes nagy városok fellendülését az udvartól és környezetétől várják. Ez a felfogás téves. Bármily fényes legyen az uralkodó háztartása, ez egymagában ipart és kereskedelmet teremteni

nem képes s az a pénz, mely ezekről a helyekről szétgurul, egyenlőtlenül oszlik meg. Úgy áll ma a dolog, hogy egy jó forgalmú ipartelep a lakosságra nézve annyi haszonnal bír, mint a sokak által óhajtott udvartartás s nem csalódom, ha azt állítom, hogy Hannover városának a világhírű Körting-gyár telepe több és egyenletesebb hasznot hajt, mint egykoron a Welf királyok fényűzésről híres udvara hozott.

Ezen királyi házban és Hannover történelmében megtestesülve látjuk a szétdarabolt Németország képét, úgy, miként az 200 év előtt fennállott. Dolgos nép termékeny országban nem magának keres, hanem telhetetlen uralkodói számára. A jó »Landesvaterek« – miként a német uralkodók önmagukat előszeretettel nevezték – kényuraság dolgában nem maradtak hátra a cinquecento híres olasz zsarnokai mögött.

A német apró fejedelmeknek volt egy különlegességük r az emberkereskedés.

Ha két hadakozó hatalmasságnak katonára volt szüksége, úgy csak a hesseni vagy hannoveri uralkodókhoz fordultak s ezek mindenkor kiségitették megrendelőiket pontosan, de méregdrágán szállított árúval.

Az a sok pénz, mely ily módon befolyt a pénztárba, residentiaik, nyári lakások építésére lett fordítva. Hannoverben ebből a pénzből épült a herrenhauseni kastély, óriási pálmaházával és Le Notre modorában alakított kertjével.

A kis duodec uralkodók ahol csak lehetett, példaképpül vették a francia »Napkirályt« és ízlését. A herrenhauseni kastély kertje látni való nevezetesség e téren. Geometriai alakokban nyírott falakat képeznek itt a szilfák, s a zöld háttérből márvány Ámorok, virágtartók, mythologiai alakok szobrai tűnnek elő. Itt lépcsőzetes terraszok, ott vízmedencék szökőkutakkal élénkítik a képet s a kert közepén nagy nyílt színpad amphiteátrum alakjában elhelyezett kőpadokkal s emelt színpaddal, melynek háttérét, oldalbejáratait puszpángfalak képezik bronz szobrok csoportjával díszítve.

Mosolyra készíti a belépőt a kastély kert kapujának ósdi márvány táblájára írott figyelmeztetés, keltezte az 1780. évekből. Serenissimus ebben kivételképen engedelmet ad a köznépnak (Gemeines Volk, miként ő nevezi), hogy a kertet megtekintsék, de óvja alattvalóit, hogy a hattyúkat a tóban kavicssal ne hajigálják, az istrázsával ne incselkedjenek, lelkükre köti, hogy a kőpadokra le ne üljenek, mivel ezek a helyek rangbéli emberek és előkelő idegenek számára vannak fentartva.

Maga Hannover városa régi építkezései miatt is érdekes és megtekintésre érdemes. A belvárosban egész utcasorok még abban az ódon német renaissance modorban vannak építve melynek példáit ily tömegben már csak Nürnbergben és a Tauber parti Rottenburgban találhatjuk.

A város nem remélt gyors fejlődése, oly nagy arányokat öltött, hogy például két temetője az újonnan épülő városrészekbe ékelődött.

Sajátszerű látványt nyújt a legélénkebb forgalmú városban bérpaloták és villasorok közé zárt temető. Elveszik a képnek szomorúságát a százados lombos fák, melyek árnyékos utai alatt, akár egy élénk forgalmú utcán, úgy nyüzsög a dolga után látó nép. Az Úr szántóföldjének még meg van a maga poeize is. Egyik sírhelyen, a fedő kőkockát közepén hasíthatta a fagy, s ennek hasadékán s sír mélyéből sudár hárs; nyílt fel, törzsvastagságú derekával ketté választva a kősziklát. A Hannoveriak büszkék erre a természeti játékra s legendával vették körül, élelmesebbek pedig ipari motívumnak használják fel a kötőre hársat.

Hannoverben közelebről nyílt alkalmam megismerkedni a porosz államvasutak mintaszerű egészségügyi berendezésével.

A német vasutak tisztaság, kényelem és csín dolgában maholnap alig hagynak kívánni valót hátra. Főbb vonalakon szappan és törülköző áll az utas rendelkezésére s legújabbán a világítást oly módon fokozták, hogy minden utazó feje fölé hosszúkás villamlámpát erősítettek, melyek kagyló alakú vetítője lefelé szórja a fényt, lehetővé tévén ez által az olvasást.

Különös említésre érdemesek azok a berendezések, melyeket Németország az utóbbi években alkalmazott az előforduló balesetek következményeinek enyhítésére.

A forgalomnak az a példátlan emelkedése, mely a porosz államvasutak vonalain észlelhetővé vált, maga után vont egyben a balesetek emelkedését is. Németországban az utolsó években aránylag sok és súlyos vasúti baleset történt, melyek szomorú tanulságai óvintézkedéseket tettek szükségessé.

Több helyen volt alkalmam látni a személykocsik folyosóján az ablakközökben elhelyezett üveglapot, mely mögött szekerce és fűrész van elhelyezve.

Ennek a két szerszámnak az a hivatása, hogy balesetek alkalmával a romok alá temetett utasok ezek segítségével szabadíthassák ki magukat veszélyes helyzetükből. Ezen

intézkedés fölött gondolkozva, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy nagyon kétséges, hogy a romok alá került utas hozzá tud-e férni a segítő szerszámokhoz, s feltéve, hogy kezeibe kaphatja azokat, képes lesz-e utat törni magának a roncsokon, melyek nagyobbrésze vasalkatrészekből áll s ily módon ellentáll a szekerce és fűrész munkájának. De más okból is meggondolandó ily veszélyes ölö fegyvert, hogy úgy mondjam kirakatba helyezni. Jussanak csak eszünkbe az élénk forgalommal bíró francia és olasz vasutakon időszakonként megújuló rablókísérletek, melyek ellen most már a földközi tengerparti vasutak a védelem azt a módját alkalmazzák, hogy a kocsiszakaszok között ablaknyílásokat vágatnak a kocsi falaiba, hogy ily módon a kocsiiban folyó küzdelemre a szomszédos fülkék utazó közönsége figyelmessé legyen és segítségre siethessen. A hannoveri porosz vasúti igazgatóság szíves engedelmé folytán módunkban volt tanulmányozni mindazon intézkedéseket, melyet balesetek alkalmával alkalmaznak.

Az ország különböző részein, különösen főbb gócpontokon az állomásokon szabadon álló sínparon 3 kocsiból összeállított úgynevezett mentő- vagy segélyvonat áll készenlétben. Az első kocsi a szerszámokat, emelőgépeket, síneket, világítókészülékeket stb. tartalmazza, melyekre a kocsi-roncsok eltávolításához s a sínekből kiugrott mozdonyok és kocsik visszahelyezéséhez használnak. A második kocsi rendszerint III. osztályú személykocsi, melyben a balesetnél segédkező munkások (nagyobbára lakatosok) foglalnak helyet. Harmadik a sorban az orvosi segélykocsi, két részre osztott helyiségein a sérültek és az orvosok osztozkodnak meg.

A betegek szakaszában 8 ágy van elhelyezve. Kettőkettő egymás fölött. Az ágyak vasruganynyal ellátott vaskeretű hordágyak, melyek ügyesen alkalmazott rugóval bíró állványra vannak odaerősítve.

Az orvosi rész világos kis teremből áll, melyet még inkább azzá tesz a nyerges üvegtető. A helyiség közepén vas műtőasztal áll, nem annyira műtétekre számítva – mert hiszen a hely ezekre nem alkalmas – hanem inkább arra, hogy ezeken kötözzék be a súlyosan sérülteket és csillapíthassák a vérzéseket. Vízforraló, sterilizáló és a kézmosáshoz szükséges vízmelegítő-készülék, jégtartó-szekrény áll az orvos rendelkezésére. Mindez azonban egymagában még nem lenne elegendő s ezért minden kocsihoz a sebészeten jártas 1-2 orvos s mintegy 10-14, a betegkezelésben és kötözésben kiképzett alkalmazott van állandóan beosztva. Ilyen 92 orvosi

kocsi áll készenlétben egyedül a porosz államvasutakon. Bajorországnak 8, Szászorszádnak 4, a kis Württembergnek 3 ily berendezésű kocsija van.

Ha valahol, úgy a mentőintézményeknél van fontossága a gyors segélynek s azért ezen felszerelések elbírálásánál nagy jelentőséggel bír azok mielőbbi alkalmazása.

Módunkban volt látni, hogy a porosz vasutak nemcsak felszerelés dolgában, de mentési szervezetük tekintetében is első helyen állanak.

Szemtanúi voltunk egy baleseti riadónak és gyakorlatnak, melyet tiszteletünkre rendezett a hannoveri igazgatóság. A baleset színhelye a mintegy 60 kilométer távol Wunstorfban lett megállapítva.

A tartandó baleseti gyakorlatról tudomással senki sem bírt s ezért a késő esteli órákban érkező telefonjelzés meglepetésszerűleg jött az állomásra. A hír vétele után megkondult a csarnokban a vészharang s ennek hangjára minden oldalról futva jöttek elő az alkalmazottak. A legérdekesebb az egész riadóban az volt, hogy a vészharangjelzés után 3 percre a készenlétben álló segélyvonat elé már mozdony volt csatolva, mely a vonatot 8 perc múlva a csarnokba tolta. Ellátni a tartályokat vízzel, jéggel, gázzal: vörösbort, konyakot hozni a vendéglőből pár perc műve volt s csakis így történhetett, hogy a riadó után 18 perc múlva a segély vonat orvossal, betegápolókkal s műszaki alkalmazottakkal gyorsvonatsebességgel a baleset helye felé robogott.

Útközben a munka serényen folyt tovább. Az orvosi kocsi gázcsapjait megnyitották, vizet forraltak, hogy idejére ismét lehűthessék. A segítő csapatot az orvos beosztotta kötözőkre, hordágyszállítókra, felvigyázókra. A jégtömlőket megtöltötték, a műszereket, kötszereket, síneket, élesztéshez szükséges orvosságokat előkészítették, kezet mostak s így felkészülve értünk a gyakorlat színhelyére, Wunstorfba.

Az est leszállott már, midőn vonatunk a színhelyre ért. A helyet, hol a baleset történt, vörös görögtüzet szóró fáklyák jelezték, messzire bevilágítva az éjszakába s fedezve ezáltal bennünket az utánunk jövő vonatok elől. Mihamar kigyúltak a vasoszlopokra erősített acetylen-lámpák és ezek nap-pali fénye mellett megkezdődött a gyakorlat.

A legnagyobb elismeréssel kell szólnunk a vasúti alkalmazottak ügyességéről. Gyorsan s kifogástalanul végezték feladatukat, mely felváltva vérzés csillapító kötések, sérülések ellátásában s bekötözésében s mesterséges légzés alkal-

mázásában állott. Alig egy fél óra alatt 6 sérült hordágyakra fektetve, a kocsiban talált helyet.

Vasúti balesetknél sok bajt okoz összeromlott kocsikból a sérültek kiszabadítása, mivel a kijárat előtt rendszerint a folyosók és ajtók elpusztulása következtében torlasz képződik. Egyetlen út ilyenkor a kocsi ablaka, melyen a segélyt hozónak be kell bújni, hogy azon át segíthesse a szabadba a sérültet. Egyszerű és gyors eljárását láttuk itt ezen mentési módnak.

A kocsi ablakát, ha zárva lenne, lebocsátják, vagy üvegestül, kerettestül beverik, nehogy üvegszilánk vagy kiálló faél sérülést okozzon. A mentő lefekszik vízszintesen egy létra fokaira, társai felemelik a létrát s az ablakon át becsúsztatják a kocsi belsejébe. Az elsőt követi a második mentő. A kocsiban a 2 egyén felemeli a sérült vagy alélt embert, rá» fektetik a létrára s az ablakon át minden nehézség nélkül kicsúsztatják. Az egész művelet 2-3 perc alatt megy végbe.

Az orvosi gyakorlat beveződött, ezalatt a gyakorlatnak technikai része is befejezést nyert. A szerszámok, gépek a kocsikba vissza lettek helyezve s a gyakorlatot a tűzoltókészülékek bemutatása fejezte be. Nagy máglya-rakást emeltek rőzséből, talpfákból s ezt a segélykocsikban elhelyezett extingtorokkal eloltották. Az a nagy jártasság, melylyel az alkalmazottak a balesetknél eljárnak, abban leli magyarázatát, hogy ilyen gyakorlatot évente többször tartanak és pedig nappal és éjjel felváltva.

Az igazgatóság jelenlévő képviselője a gyakorlatokról megemlékezve, a szeszélyes véletlen különös játékaról tett említést. Mintegy 2 év előtt a hannoveri vasúti igazgatóság baleset-gyakorlatot rendelt el s e célból kijelölte az állomás helyét. Riadót jeleztek s kivonultak. Nagy rémületükre és csudálkozásukra a helyszínén valódi balesetet találtak, mely időközben a szóban forgó állomáson bekövetkezett. Egy halott feküdt a gyepon s több sérült volt a roncok alatt. A próba és gyakorlat komoly mentőmunkára változott át.

Az éjszaka hidegsége ellen a munkások segélykocsijában kerestünk menedéket s körülülve a takaréktűzhelyet, a személyzet számára készenlétben tartott Maggi levessel és Cacao főzettel melegítettük fel magunkat. Az éjfél elütötte, midőn vonatunk visszatért a hannoveri pályaudvarra.

Sietnünk kellett a csomagolással és lenyugvással, mert hosszú út volt előttünk. Szekerünk rúdja Magyarország irányában állott.

V.

Fribourg (*Svájc*), 1908. szeptember.

Pár hónap óta pihenő vándorbotomat ismét elővettem ezúttal azért, hogy vele Svájcot bejárjam, hová kettős cél: családi és szakirányú vezetett. Az első sürgősebb lévén, ezt végeztem el előbb. Ily módon előrebecsátom rövid svájci utamon tett tapasztalataimat, hogy utólag számolhassak be a luzerni munkásvédelmi kongresszus ezidei tárgyalásairól.

Aki Svájcot ősszel még nem látta, az nem ismeri ezt a szép kis országot: ünnepi köntösében. Hegyeinek hómezői, tavainak azur kékje, a völgyeket fedő pázsit zöldje, mind-mind egy színárnyalattal élénkebb s emeli még a kép szépségét az őszi nap bágyadt fénye, mely sajátságos aranyos patinával vonja be a láthatárt elzáró hegyormokat és éleket.

A természet nyújtotta szépségeken kívül másért is előnyös az őszi utazás Svájcban. Nincsen tolakodás a kocsik körül. A szállodákban, étkező helyiségekben az utazó helyet kap s a nagy forgalom csökkenésével még az árakban is jóleső csökkenés észlelhető.

Svájc ősszel egy nagy gyümölcsöskert. Az utakat és földeket alma és körtefák szegélyezik, melyeknek vérpiros és aranysárga gyümölcsei ez évben oly tömeggel termettek, hogy az ágak roskadását támasztófákkal kellett megelőzni.

Jól esik látni, kivált magyar embernek, akinek szeme idehaza a kiégett tarlókhöz és rétekhez s lombját veszített fákhöz szokott, a pompájukban álló zöld erdőket és gyümölcsös kerteket s a nedvtől duzzadó zöld pázsitot, melynek élénk zöld színét helyenként felváltja a fákról szedett piros és sárga almák és körték gúlája.

Hegy a rétek zöldjét és a gyümölcsfák bő termését nem csupán a kedvező éghajlat és bő csapadék okozza, hanem, hogy ebben része van az emberek szorgalmának is, ezt a rétek és kertek fölött terjedő erős, gyakran kellemetlenné váló trágya-illat az úgynevezett »Jauche« (embertrágya) árulja el.

A vasút mentén elmaradó falvak és községek ereszes s ablakaikban virággal díszített házai között feltűnik rendszerint egy nagyobb épület, mely legtöbbször a község központjában fekszik és amelyen »Consum« felírás olvasható. A szorgalmas és takarékos svájci nép között a szövetkezés eszméje hálás talajra talált különösen a tápszerek beszerzését illetőleg. Az egész kis ország át van hálózva ily közös

bevásárló telepekkel, ahol jó, sőt elsőrendű árukat kaphatnak a vevők.

Nem csalódom, ha a consumok nagy elterjedésének okát abban keresem, hogy az úton-útfélen található jobb vendéglők és szállodák elsőrendű anyagokat, tápszereket stb. keresnek, melyeket a kis falvak kereskedői csupán nehezen lennének képesek beszerezni és eltartani míg így szövetkezetek útján a beszerzés nehézsége megszűnik.

Hogy ezen gazdasági szövetkezetek a nép nagy rétegeit kapcsolják össze, azt utazásom célján, Fribourban volt alkalmam tapasztalni, hol is évi közgyűlése volt a kanton ily fajta szövetkezetének. Az egész kis város telve volt vidékiekkel és pedig majdnem kivétel nélkül nőekkel, akik jelvénynyel mellükön siettek a gyűlésre.

Arról, hogy mennyire foglalkoznak e kis ország lakói gazdasági kérdésekkel, legjobban tanúskodik egy intézmény, mely nálunk még teljesen ismeretlen és Svájcban is csak most vert gyökeret.

Érdemesnek tartom ismertetni ezt a szociális alapon álló gazdasági szervezetet melynek címe a »Vevők ligája« vagy miként a francia Svájcban, hol ez az eszme először talált visszhangra nevezik, »Ligue sociale d'acheteurs«. Az egész szervezet rövid programja az, hogy a vevőknek is meg vannak nemcsak a maga kötelességei, de jogai is s ebből következik azután, hogy ezekkel a jogokkal a vevő minél gyakrabban, saját érdekében éljen is.

A cél az, hogy a vevők jó, egészséges és olcsó árukat kapjanak, nem pedig rossz, egészségre ártalmas és drága holmit.

Ezt első sorban azért véli elérhetőnek a liga, hogy az áruk készítését csak is egészséges emberekre óhajtja bízni, nem pedig betegekre, elnyomorodottakra, akik révén szennyes silányabb áru, de gyakran még fertőző betegség is terjedhet szét a vevők között.

A liga tagjai kötelezik magukat, hogy csak is oly gyárak termékeit fogyasztják el, és terjesztik, amelyekben a munkások egészségét a legmesszebbmenőleg védelmezik s amely gyárak alkalmazottaik javát minden tekintetben előmozdítják ebben találván biztosítékát elsősorban az áruk jóségának és alkalmatlanságának.

A vevők ligája tehát jutalmazza a humánus gyárost s bojkott alá veszi azt, ki munkásainak erejét és egészségét kizsarolja. Plakátjai és hirdetései révén a liga közhírvé

teszi, úgynevezett »fehér listáját«, melyeken azokat a gyárosokat sorolja fel, akik mintaképpül szolgálhatnak másoknak.

Az egyesület tevékenységét 1906. évben azon ipar ellenőrzésével kezdte meg, mely Svájcban az egyik legtekintélyesebb iparágat képezi s ez a csokoládé-ipar.

A liga alapszabályai szerint egy jó csokoládégyárnak a következő rendszabályokat kell követnie:

1. Eleget kell tennie a szövetségi kormány által előírt munkafeltételeknek.

2. (Munkaidő.) A napi munkaidő tisztálkodást beleértve, naponta 10 órát tart (azaz egy órával kevesebb, mint azt a törvény megszabja). Szombaton pedig csupán 8, legfeljebb 9 órát vesz igénybe.

3. (Kor.) Iskolaköteles gyermekek nem nyernek alkalmazást.

4. (Munkabér.) A női munkás munkabér minimuma 6 havi munkaidő után 2 frank, három év eltelte után ez összeg 3 frankra emelkedik.

5. (Betegsegélyezés.) A betegek segélyt nyernek egy segélyalaptól vagy a betegsegélyző pénztárból, melyekhez a gyártulajdonos hozzájárulni köteles. Gyermekegység nők a törvény által előírt védelmi időben részesülnek s ez idő alatt pénzsegélyt húznak.

6. (Felügyelet.) A munkásnők felett a felügyeletet nők gyakorolják. A gyárhelyiségek elhagyásakor a női munkások nem lesznek vizsgálatnak alávetve (kikutatva).

7. (Erkölcsei védelem.) A munka minemősége és az ebből folyó megélhetés feltételei nem érintik és nem veszélyeztetik a munkásnő erkölcsi érzését. A munkaadó s munkásnő közötti viszony kölcsönös tiszteleten, becsületességen és igazi humanitáson alapszik. Ezen szellemnek kell uralkodnia a kereskedő és vevő között is.

A második fehér lista, – melyet Genfben élő hazánkfiától, *Máday* Andor egyetemi m. tanártól kaptam – például a következő csokoládé-gyárosok neveit sorolja fel, mint akik a fenti pontokban foglaltaknak eleget tesznek:

*A. W. Lindt (Bern); Klaus (Le Locle, Neuchatel); *Russ-Suchard (Serrières-Neuchatel); Peter Sc Kohler (Vevey); *Sprüngli (Zürich); *Tobler (Bern); Cailler (Fribourg); Zürcher (Montreaux); Tissot (Genf).

A csillaggal a nevek előtt azt jelenti, hogy az illető gyárosok szombaton délután munkásaiknak szabad időt adnak.

Hogy a liga minden tekintetben komolyan veszi hi-

vatását, az hirdetésein és egyéb nyomtatványain is ki-
tűnik, így például nyomtatványain alul, ahol a nyomda
neve van feltüntetve (Fragnière Frères, Fribourg, Suisse),
következő megjegyzés olvasható: »A nyomást oly mun-
kások végezték, akik 9 órát dolgoznak és akiknek munka-
bérét közös egyezség alapján a nyomdász munkaadók és
munkások syndicatusa állapította meg.« Ehhez a kis hír-
adáshoz felesleges kommentárt fűznöm.

Nem szeretem az útközben való ismerkedést, mégis
el nem kerülhető, hogy alkalomadtán az ember úti társá-
val szót ne váltson.

A két egyén, kivel utam alatt megismerkedtem, oly
érdekes adatokkal látott el, hogy érdemesnek tartom le-
írni az itt hallottakat, annál is inkább, mivel közléseik
Svájc legelterjedtebb iparára, a szálló-iparra vonatkoztak.

Egyik útitársam egy pihenőre induló szállótulajdonos
volt, a másik Luzern-kanton landammannja (magasabb
rangú törvényhatósági tisztviselő), akit különben már a kon-
gressusról ismertem. Állásánál fogva luzerni ismerősöm
alapos ismerője volt a szálloda- és vendéglő-iparnak, sőt
éppen az ő tollából került ki egy törvénytervezet, mely
ezen iparágak rendezését *tűzte* ki célul.

Nagy nehézségekkel járt a szálló-ipart egységesen ren-
dezni, mivel az üzletek különbözősége más-más rendszabá-
lyokat és kivételeket tesz szükségessé.

A szállodáknak és vendéglőknek, egy-két engadini
sport-telep kivételével, csupán nyári vendégforgalma van
s így ez az ipar idenyhez van kötve. Itt is különbségek
vannak egyes szállodák között, a szerint, amint azok a
városokban, vagy az Alpeseekben épültek. Utóbbiakban az
ideny nagyon rövid, de a szolgálat kimerítő, különösen
azokon a helyeken, ahol az utasok javarésze, a kirándu-
lásokra tekintettel, már napfelkelte előtt talpon van. Ebben
a fásasztó szolgálatban alig jut 2-3 órai éjjeli nyugalom
a szolgáló személyzetnek.

Erre a terhes szolgálatra Svájc legszegényebb népe,
a graubündeni kanton lakossága vállalkozik s rendszerint
ezalatt a rövid idő alatt keresi meg téli fenntartásához
szükséges pénzt. A városi vendéglőkben aránylag vala-
mivel kényelmesebb a szolgálat, mivel itt legalább az éjjeli
nyugalomra több alkalom kínálkozik. Éjjeli 12 órakor
ilyen svájci vendéglőkben záróra van. Ebben az iparágban
a svájci nép értelmesebb része nyer foglalkozást, kivált
olyanok, kik már iskoláikban idegen nyelvet (francia,

angol) elsajátítottak. A szállodák és vendéglők személyzetének ez a része vándoréletet folytat. Ha az ősz kezdetével bezárulnak a svájci üzletek, a személyzet dél felé költözik. Az olasz klimatikus helyek és nagyvárosok úgynevezett »német házainak« téli személyzete javarészt ezekből áll.

A svájciak példaszerű szorgalma itt is kitűnik. Nem ritka, hogy kisebb szállók tulajdonosai télen Olaszországba költöznek s folytatják a munkát, ahol elhagyták, sőt sokan, akiknek vagyoni viszonyaik nem engedik meg, hogy önálló üzletet vezessenek, szállókban kapusok gyanánt szegődnek el a téli időnyre s az is megtörténik, hogy a másik szállótulajdonos pedig nyáron jön Svájcba kollegájához, kapusi minőségben.

Mily nagy száma van az ezen iparban foglalkozóknak, kitűnik luzerni ismerősöm közléséből, mely szerint Luzernkanton összes lakosságának három és fél százaléka ezt az ipart gyakorolja.

A szállodások és vendéglősök már évek' óta szervezetben egyesültek, az alkalmazottaknak ily kötelékük nincsen.

Üttörő lesz tehát Luzern-kanton, mely a személyzet részére külön kanton-törvény megalkotását határozta el.

A landammann szíves volt a szállodai személyzetet érintő tervezet főbb pontjait elmondani, melyeket feljegyeztem magamnak.

A szállodai vagy vendéglői alkalmazáshoz fiúknál 14 esztendő, leányoknál 18 esztendő szükséges. A fiúk 14-18 éves korukig éjjeli munkára nem használhatók.

Minden alkalmazottnak naponta 8 órai megszakítás nélküli alvásidőre van joga. 20 éven aluli egyének 9 órai alvásidőre tarthatnak jogot. Szabadságidőül a luzerni kanton-törvény tervezete hetenként nappali időben 6 órát engedélyez, ha ennek egyfolytában való igénybevétele nehézségekbe ütközik, úgy ez felcserélhető hetenként kétszer adandó 4-4 órai szabadságidővel.

Minden alkalmazott hónaponként egy teljes napi-szünetre tarthat számot, ez azonban több hónapon át összevonható egy időre. Oly alkalmazottak (szakácsok, fizető-pincérek), akik ily szabadnapok élvezetébe foglalkozásuknál fogva nem juthatnak, elveszett szabadságidejükért pénzbőlileg kárpótlandók.

Az összes alkalmazottak az eddig élvezett 3 heti betegsegélyezés helyett a betegsegélyező-pénztár által biztosított ápolási időben részesíttetnek.

Kérdést tettem eme két ismerősömhöz, hogy a szállodákban alkalmazott személyzet között nem észlelnék-e más országokban tett észleletekhez hasonlóan, nagyobb számú megbetegedéseket, különösen gümőkóros alapon? A válasz mindkét esetben tagadó volt. A nyert értesülések szerint, külföldi tapasztaluktól eltérőleg, a szolgáló személyzetnél a gümőkór nem mutat aránylag nagyobb számot s különösen a női személyzet közmondásos jó egészségnek örvend. Ami a férfi személyzet egészségét megrontja, az nem annyira foglalkozásukból eredő betegség vagy fertőzés, mint inkább az alkohol mértéktelen élvezete, melyre ebben az iparágban bőséges alkalom nyílik.

Luzern-kanton körültekintő vezetősége ily esetekről is gondoskodik s oly polgárait, kik a szeszes italokkal való mértéktelen élvezet következtében megbetegednek vagy a társadalom és családjuk terhére válnak, a szomszédos Obwalden-kanton Sarnen helységében fennálló gyógyintézetbe internálják.

Sok érdekes dolgot lát és hall az ember utazás közben. Magamnak is feltűnt, hogy a tej a vasúti állomásokon és városokban éppen olyan drága, sőt akárhány helyen még drágább, mint például nálunk idehaza. A magyarázatot egyik útitársam adta meg. Svájcban, dacára annak, hogy kilencszázezer meghaladó tehene van az országnak, helyenként valódi tejszükségben szenvednek. Az oka ennek az, hogy a havasi legelők rendszerint oly magasan s gyakran megközelíthetetlen helyeken fekszenek, hogy onnan a tejet leszállítani lehetetlen s csakis mint sajt kerülhet forgalomba. Svájc 100 millió frank értékű sajtot és egyéb tejterméket állít elő s aránylag kevés tej jut a fogyasztóknak, akik ezt nagyon drágán fizetik meg.

Fribourgban tartózkodó gyermekemtől értesülök, hogy tejet csak ritkán kapnak, tea vagy még inkább vizes cacao vagy csokoládé képezi reggeli és uzsonna-italukat.

Javul a helyzet az ősz és a tél folyamán annyiban, hogy ilyenkor a havasokról lehajtott tehénnyájak a falvakba költöznek s ellátják a népet a régen nélkülözött becses itallal, a tejjel, mely ha valahol, úgy itten bír jó zamattal, nagy tápértékkel.

A tejről szólván, nem hagyhatom el annak a nemzeti ünnepségnek rövid leírását, melynek utolsó felvonását a Brünnig-hágón volt alkalmam látni. Ez a birkózó-ünnep, mely több kanton összesereglett népe előtt megy végbe az őszi hónapokban.

A havasok lakói, pásztorok, sajtókészítők (Aelpler, armaillis), a hosszú nyári napok alatt alig érintkeznek emberekkel s csak mihelyt a dér beáll, kezdik lehajtani a nyáját emberlakta s lejjebb fekvő legelőkre. Ez az alkalom arra, hogy egyes havasok, falvak legényei birokra keljenek egymással, küzdve köz egük és saját hírnevükért.

Rövid nadrágban, széles bőrvvel állnak ki a gyepre a küzdők s körülöttük a gyepen nagy aréna keletkezik, a biztató, részben aggódó nézőközönségből. Van öröm, dal, zaj ilyenkor s a győzők kalapját cserkoszorúval díszítik.

Virágos jókedvben, feldíszítve koszorúval, úgy száll alá a hajásról az Alpes lakója.

A nemzetközi munkásvédelmi kongresszus Luzernben« (1908. szeptember 28-30*)

Minden két esztendőben megjelenik a napilapok hasábjain a rövid hír, hogy a nemzetközi munkásvédelmi kongresszus megtartotta gyűlését. Miután azonban ezzel kapcsolatosan nagyobb fogadásokról vagy egyéb társadalmi külsőségekről nincsen szó, az olvasóközönség körében az újság érdeklődést nem kelt. Dacára annak, hogy ez intézményről máitöbb ismertetés jelent meg, mégis szükségesnek tartom ezen kongresszus célját, munkáját ismét röviden ismertetni, mivel úgy tapasztaltam, hogy sokan nincsenek még ezen fontos szervezettel tisztában.

Mintegy évtizeddel ezelőtt Franciaországban vetették fel az eszmét, hogy a munkásvédelmi kérdések nemzetközi utón oldassanak meg, mivel a tapasztalat bebizonyította, hogy ezek a velők kapcsolatos gazdasági kérdések miatt csakis közmegegyezéssel és nagyobbára nemzetközi szerződésekkel oldhatók meg.

Sajátszerű véletlen folytán a francia kezdeményezést éppen az az ország fogadta el legelőbb, mely a franciák faj ellensége gyanánt van kikiáltva: a német nemzet. Németország közel két évtizedre visszanyúló nagyszabású szociális munkálkodásával, különösen pedig ipari alkalmazottainak fokozott védelmével oly terhet vett váll ira s oly kötelezettségeket hárított a munkaadókra, hogy dacára egészséges alapon álló iparának, e terhek súlya veszélyessé kezdett lenni, ha másért nem, azért, mert ezek által hátrányba jutott azon államokkal szemben, melyek ily teher nélkül egyre veszé-

lyesebb vetélytársaknak kezdtek bizonyulni. Németországnak állott tehát első sorban érdekében az, hogy a munkásvédelmi intézkedés, melyeket behozott, más államok által is alkalmaztassanak saját körükben.

A munkásvédelmi kérdések nemzetközi rendezése oly égető szükségnek bizonyult, hogy egy-két speciális érdekek által visszatartott nemzet kivételével, ma már minden kulturnemzet a munkásvédelem protektorainak sorába állott.

Aránylag rövid (10 év) fennállása alatt a kongresszus bebizonyította életképességét, nem csupán a munkásvédelmi kérdések állandó napirenden való tartásával, hanem azáltal is, hogy két oly fontos megoldásra váró kérdést, minő a *nők éjjeli munkája és a ffoszfor-kérdés*, napirendre tűzött azóta, mondhatjuk, sikerrel meg is oldott.

A munkásvédő-egylet sikerének titkát az egylet kitűnő szervezetében, baseli állandó központjának rátermett vezetőségében s a csekély számú tagok ügy buzgalmában kell keresni. Nagy előnye ennek az intézménynek, hogy tagjainak száma korlátozva van állami hivatalos képviselőkre és egyes szakosztályok meghatározott számú képviselőire. Ily módon maggatói elesik a nagy tömegeknél észlelhető organisatióhiány, fejetlenség és ami a legnagyobb veszedelem, a sokféle pártalakulás.

A résztvevők névsorát a vendéglátó svájciakon kezdem. Az elnöki tisztet nagy buzgalommal s ritkán tapasztalt eréllyel *Lachenal* volt szövetségi elnök és *Scherer*, st.-galleni kormánytanácsos vitték felváltva, segítségükre volt *Bauer* baseli egyetemi tanár, az egyesület főtitkára. Szám tekintetében a német birodalom kiküldöttei domináltak. Bár a birodalmi hivatalos képviselő *Koch* főkormánytanácsos volt s Poroszországot *Frick* főkormánytanácsos, Szászországot s Bádent külön megbízottak képviselték, a németek elismert feje mégis *Berlepsch* báró miniszter volt, akit a munkásvédelmi egylet egyik megalapítójaként tisztelt mindenki.

Berlepsch alakját és szereplését méltán kísérte közfigyelem és tisztelet. Egyike volt a legszorgalmasabb tagoknak, résztvett a vitákban s felszólalásai mindenkor nagy államférfíui bölcsességről, nagy szociális és humánus gondolkodásról, egyben azonban nagy mérsékletről is tett tanúságot. Mily nagy súlyt helyez Németország erre az intézményre, bizonyítja az is, hogy oly férfiakat delegált, mint *Brentano*, *Sombart* (utóbbi akadályozva volt a megjelenésben), *Francke* tanár, s oly szakférfiakat állított munkasorba, minők *Sommerfeld*, *Kauf* és *Hahn* tanárok.

Számerő dolgában a sorban az osztrákok következtek.

Tárgyilagosság lévén hivatásunk, el kell ismernünk, hogy ezen állam küldöttemei is arravaló férfiakra esett a választás. Az osztrák kormányt *Mataja* osztályfőnök képviselte hivatalosan. Szellemi vezére azonban a csoportnak *Philippovich* bécsi egyetemi tanár volt. Az osztrák csoportból, hol a szociális pártnak több képviselőit láttuk, kitűnt két, irodalmi munkásságuk révén, már közismertté vált egyén, *Hauck* tescheni iparfelügyelő és *Teleki* bécsi orvos.

A kongresszus egyik legérdekesebb csoportját képezték a franciák. Már számuknál fogva is feltűntek, de még inkább élénk temperamentumuk s az ügy iránti lelkesedésük által. Hivatalos képviselő gyanánt *Fontaine* volt, a munkásügyek igazgatója, ki mellett még *Paulet* államtanácsos viselte ezt a tiszteket. Valódi lelke és vezére a csoportnak *Millerand*, a szocialista miniszter volt, akik a munkásvédelmi kongresszushoz szoros kötelékek fűznek, amennyiben ő volt a tulajdonképeni megalapítója ezen szervezetnek.

Millerand a legnagyobb buzgalommal vett részt a kongresszus munkálataiban s több ízben felszólalt. Bámulatosan fegyelmezett ember benyomását tette reánk. Gyakran nehéz feladat hárult rá, mivel honfitársainak gyakran heves temperamentumát kellett fékeznie. Erre különben gyakrabban volt alkalmá, mert oly lobbanékony vérű szónokok, mint *Jay*, a párisi egyetem hírneves tanára, könnyen elragadtatták magukat a hév által. A franciák közül *Aftalion*, *Keufer*, *Alfassa*, *Strohl* vettek élénkebben részt a tárgyasokon. Anglia az ő »splendid isolation« álláspontját itt is érvényesítette s hivatalos delegátat nem küldött. Az angol szakosztály tagjai *Oliver*, a hírneves hygiénikus körül csoportosultak. E csoportban nők is voltak jelen nagyobb számmal. Miss *Sanger*, Miss *Smith*, Miss *Mary Mac Arthur-on* kívül *Malion* és *Carlyle* tagok voltak jelen. A kicsiny Belgium, nagy ipari jelentőségének megfelelőleg, arányosan képviseltette magát. Hivatalos képviselőként Edmond *Fabri* szerepelt. Benne hazai viszonyaink egyik alapos ismerőjére akadtam, ki hazai gyáriparunkat jól ismeri s kinél nemzetünk iránt való rokonszenve abban is nyilvánult, hogy nyelvünket eléggé jól elsajátította. A belgák vezérszónoka *Brants* volt, a louvaini egyetem tanára, s *Mahaim* és *Denis* tanárok is élénk részt vettek a munkálatokban.

Hollandiát *Hingst*, *Struve* és a nagy tudású *de Vooy*s képviselték. A kisebb államokról helyszűke nem enged referálnom, csupán még a Szentszék képviselőjét akarom

bemutatni. A pápa személyes kezdeményezésére, *Rezzara* bergamói tanár volt jelen a kongresszuson, a ki küldőjének üdvözlését tolmácsolta s a nemes munkához kitartást és sikert kívánt. A delegált megjelenését tudomásul vették s mint oly tag fölött, aki se nem szoroz, se nem oszt, napirendre tértek.

Hálátlanság lenne meg nem emlékezni hazai szakosztályunk képviselőjéről, mélyet a kormány megbízásából *Gaát* műegyetemi tanár, főrend vállalt el. Azt, hogy a rólunk külföldön elterjedt pesszimiztikus vélemény javunkra fordult a kongresszuson, ő neki köszönhetjük. Sok barátot szerzett ugyancsak nekünk *Máday* Andor, a genfi egyetem magántanára is.

A szervezés nehéz munkáját s mindazt a fáradságot, mellyel egy kongresszus előkészítése jár, dr. *Heller* Farkas műegyetemi m.-tanár végezte s őt illeti érte a megérdemelt köszönet.

A megnyitó ülés, minden nagyobb ünnepek nélkül, a luzerni városháza évszázados tanácstermében folyt le. Állami képviselőnk a megnyitás után francia beszédben fejezte ki őszinte sajnálatát afölött, hogy a magyar nemzetnek nem volt alkalma a kongresszust székvárosában üdvözölni. A lehetőleg rövid üdvözlések, bejelentések és bizottsági beosztás után, a kongresszus munkához látott.

Megnyitó beszédében méltán mutatott rá büszkeséggel Scheurer elnök a nemzetközi munkásvédelmi kongresszus eddig elért két sikerére az éjjeli női munka eltiltására és a férfiosztályra; joggal tehetette, mivel a munkásvédelem megoldásra váró két legsürgősebb kérdése lett ezzel megoldva.

Az elnök javaslatára a kongresszus köszönetet szavazott azon államoknak, melyek a nők éjjeli munkáját betiltották, avagy ily rendszabályok fogantatását kilátásba helyezték. (Magyarország, Olaszország, Ausztria és Dánia.) Külön elismerését küldte a munkásvédő gyűlés a svéd kormánynak, mely eleget óhaj tva tenni a berni nemzetközi egyezmény alkalmával adott ígéretének, a nők éjjeli munkájának eltiltására törvénytervezetet dolgozott ki, melyet azonban mind a két kamara szótöbbséggel elvetett. A svéd kormányt a szenvedett parlamenti kudarc nem csüggesztette el s mint azt bejelentette, az elvetett törvényjavaslatot legközelebb ismét napirendre hozni szándékozik.

A svéd parlamentnek állásfoglalása a nők éjjeli munkája mellett, oly államokra, hol ily munka tilalma be van már hozva, érdekel nem bír, annál inkább figyelmet érdemel

az egész ügy oly nemzet előtt – mint a minő a magyar is – hol ez a kérdés ez időig szabályozva nincsen s csupán az új ipartörvény tervezete ígéri számunkra ezen szociális vívmányt.

Tanulságot rejt magában a svéd eset azért is, mivel az itt felvonult küzdő felekkel és argumentumokkal mi is találkozni fogunk s bár biztosra vehetjük, hogy nálunk a javaslat törvényerőre fog emelkedni, mégis éppen a siker érdekében helyesnek tartom a leszavazott svéd kormány álláspontját közelebről ismertetni. Előre kell bocsátanom, hogy a skandináv államokban a nők társadalmi helyzete sokkal kedvezőbb, mint bárhol másutt. Függetlenségük nagy, s bár ez idő szerint befolyásuk az állam kormányzatára még csak közvetett, mégis irányító befolyással bírnak társadalmi kérdésekben. A berni conventio által elfogadott tilalom a nők éjjeli munkáját illetőleg egy ellenséges táborba terelte az érdekelt szakköröket és női egyesületeket. Különösen erős a gitációt fejtettek ki a feminista egyletek s ezek közül a Frederika-Bremer-Bund. A női szociáldemokraták egylete és a női tipographusok klubja. Sokak előtt érthetetlennek fog feltűnni a feminista állásfoglalás oly törvényjavaslattal szemben, mely éppen a nőket védeni van hivatva s mivel a feminista álláspont mindenütt ugyanannak mutatkozik e kérdésben jó lesz rámutatni az indokokra, melyek a női egyesületeket a javaslat ellenzőivé tették.

A feministák és a kérdés tanulmányozására kiküldött bizottság álláspontjukat a javaslat ellen a következőkben fogalták össze:

a) Nem kell a javaslat, mert a nők maguk nem akarnak róla semmit tudni.

b) A törvényjavaslat a nők és a férfiak egyenjogúsága ellen szól.

c) Éjjeli munkával kevés nő van elfoglalva.

d) Abban az iparágban, ahol a női munka szerepet játszik, – a nyomdaiparban – a nők kedvező munkabeosztással, jó fizetéssel és kedvező egészséggel bírnak.

e) A nyers erő a női munka elbírálásánál figyelembe nem jöhet, mivel ahol ez kívántatik, ott női munkást nem alkalmaznak s egyébként pedig a női munkás egyenrangú, sőt sok tekintetben előbbre való a férfi munkásnál.

f) Azzal, hogy a nők éjjeli munkáját eltiltják, még nincsen biztosítva a nők éjjeli nyugalma; ellenkezőleg ezt az időt (napközben annál többet kénytelenítvén dolgozni) háztartására

és gyerekeire fogja fordítani a nőmunkás s pihenési ideje egyáltalában nem marad.

g) A gyárból kiszorult nőmunkás a rosszul fizetett és egészségtelen otthoni munkára fog szorulni.

h) A nők versenyképessége alább fog szállani, mivel oly iparokban, hol állandóan vagy átmenetileg éjjel dolgoznak, a férfi-munkás előnyben fog részesülni, úgy, hogy a női munkás bére száll majd lejjebb.

Mindezek alapján a berni conventio szövetségzett ellenei a nők éjjeli munkájának eltiltásában, a nők hiábavaló gazdasági és szociális károsodását vélték felismerni s a törvényjavaslattal szemben a munkásvédelmi törvények fokozott végrehajtását, különösen pedig a kiskorú nők és fiatal asszonyok védelmét túleröltető munka ellen, az üzemi balesetek elleni gondosabb védekezést, női munka-felügyelők alkalmazását, végül az állami biztosítást anyaság esetében kérelmezték.

Ezzel szemben a kormány a berni conventio álláspontját tette magáévá, megtoldva azt a helyi viszonyok által szolgáltatott argumentumokkal.

A kormány javaslatának főbb indokai a következők voltak:

a) a jövő nemzedék anyáit és nevelőit védeni kell.

b) Más országok tapasztalata szerint a nők éjjeli munkájának eltiltása után csökkent a nők és kiskorú gyermekek halálózási arányszáma.

c) Ez az intézkedés az iparnak kárára nem válhatik, mivel a nemzetközi egyezmény következtében ebből egyes államok kedvezményt nem húzhatnak mások rovására.

d) Szükség van tilalomra, mivel az éjjeli munkából hazajövő nőmunkás napközben pihenés helyett családjá és tűzhelye gondjait viseli.

e) Az, hogy kevés az éjjeli munkában dolgozó nők száma a javaslat ellen nem szólhat, ellenkezőleg éppen azért kell azt addig behozni, míg az éjjel dolgozó munkásnők száma (mely pedig mindig egyre növekszik) nagyra nem nő. Ez esetben már nagyobb lesz az egészség veszedelme és többekre lesz sérelmes az ily irányú törvény.

f) Védelmezni kell a nőben az anyát. Terhesség, szoptatás, gyermekápolás, nevelés mindezt szükségessé teszik.

g) Számolni kell azon tényre, hogy a nő már alkatánál fogva gyengébb, mint a férfi s ha más tekintetben nem áll hátrább, úgy abban, hogy kisebb az ellentálló képessége, különösen éjjeli munkák után (sápkór, tüdőhurut).

h) Kivételt egyes, bár (ideig-óraig) jól fizető iparágakért tenni nem lehet.

i) Egyes egyéneknek nem állhat jogában érdekeit a közjó fölébe helyezni.

A két ellentétes nézet összehasonlítása után tárgyilagos Szemlélő előtt fel fog tűnni, hogy a javaslat ellenzői az egész-
légben és életben beálló veszélyt és veszteséget, a nő családi
'életének veszélyeztetett állapotát nem mérlegelik. Feltűnő
ezen tény mellett az, hogy a nők inkább a gazdasági momen-
tumokat hangoztatják és érzéketleneknek bizonyulnak,
amidőn a valódi női hivatás védelméről, a családi élet erősí-
téséről van szó.

Miként már előbb említettem, a berni conventio alapján készült javaslatot a parlament mindkét háza elvetette.

A feministák győzelme a kérdést a napirendről rövid időre leszorította, hogy ismét feltámadjon s mint minden igaz ügy, győzzön.

A berni conventio második pontja a fehér foszfor alkalmazásának eltiltása, reánk annyiban bír érdekel, mivel országunk is azon államok közé tartozik, melyek ezen mérges anyag eltiltását időszerűnek nem vélték. Hazánk ez idő szerint Belgiummal, Angliával, Ausztriával, Orosz-, Svéd- és Japán-országokkal egyetemben azok sorába tartozik, a hol még a mérges fehérfoszforral állítják elő a gyufákat.

Azon egészségi ártalmak, melyek egyrészt a mérges foszfor-
forgyufák előállításánál észlelhetők (foszfor nekrozis) más-
részt azon veszedelmek, melyek ily veszélyes mérregnek a köz-
forgalomba jutásával gyakran előfordulnak (mérgezőések),
mindinkább indokoltá tették a fehér foszfor eltiltását s
veszélytelen anyaggal való pótlását.

A fehér foszfor eltiltásának szüksége, immár azt mondhatjuk, mindenütt átment a köztudatba s az államok, melyek eddig az eltiltással késtek, elérkezettnek látják az időt a tilalom behozatalára.

Bennünket különösen a szomszéd Ausztria állásfoglalása érdekel. Ezen ország parlamentjében 1908. július 7-én, dr. Adler, Schrammel és Cerny képviselők sürgős indítványt adtak be, a fehér foszfor eltiltását kérve. A képviselőház ebben az irányban utasította az osztrák kereskedelmi miniszter t. kimondván, »hogy a kormány felhívatik, miszerint a teher foszfort a gyufák előállításánál tiltsa be és 1908. dec. 31-ig a berni conventiot fogadja el.

Nagy jelentőségű végre a fehér foszfor elleni hadjáratban Anglia állásfoglalása, mely végre törvény útján haj-

landó eltítani a fehér foszfor előállítását és felhasználását, a gyufagyártásnál. A foszforkérdésben a súlypont egy országon fekszik, ez Japán. Japán egymaga több munkást foglalkoztat (30.000-et), mint azon európai államok együttvéve, akik a mérges foszforral dolgoztatnak.

Az a veszedelmes concurrentia, melyet a japán faj kifejti, különösen Chinában, Koreában, Ausztráliában és Indiában, (már a Levantéra is sikerült egy időben áruít behozni) a két leginkább érdekelt országot, Belgiumot és Svédországot a fehér foszforral való továbbdolgozásra kényszerítették. Japán mérges áruinak terjesztését részben megakadályozta az 1908. évben kitört chinai bojkott, mely minden japán áru s különösen a gyufa ellen irányult.

A foszforkérdést nagyjában már megoldottnak lehet tekinteni s véglegesen akkor lesz rendezve, ha az ezidei luzerni congresszus határozatát a leginkább érdekelt államok (Ausztrália) elfogadják, tiltó rendelkezést bocsátva ki a fehér foszforral készült gyufák behozatalával szemben. Csakis" ez a drákói rendszabály fogja kiszorítani a fehér foszfort a használatból s ez fogja reábírní a számottevő gyufa-exporttal bíró államokat gyártmányaiknak az ártalmatlan foszforral való előállítására.

A mérgező anyagok közül az ólomkérdés három iparral kapcsolatban került tárgyalás alá.

A mázoló és festő iparban használt ólomfestékek (minium, ólomfehér) ismételten képezték már a munkásvédő konferencián tanácskozás tárgyát.

Az eddigi tapasztalatok szerint az ólomfestékek különösen ártalmasak a munkásokra, ha azokat zárt helyiségekben, használják s ez okból ezek eltiltását hozza javaslatba a congresszus.

Az ólomfestékek ártalmasságáról és arról, hogyan lehet azokat pótolni, a kongressus V-ik szakosztályában, melyhez az iparmérgek tartoztak, sok szó esett.

Tanulmányossá tette az eszmecserét az a körülmény, hogy éppen azon nemzetek szakértői voltak jelen, mely országok az ólomfestékek ártalmasságát ismerve, az ólomtartalmú festékek ellen sok üdvös rendelkezést fogantatosítottak.

Itt volt például Franciaország, mely államban az ólomfestékek elleni mozgalom oly erővel indult meg, hogy kevésen múlt az ólomfestékek teljes eltiltása.

Hollandiában 5 év óta áll fenn egy állandó 12 tagból álló szakértő-bizottság, mely azt kutatja, hol és mivel lehetne helyettesíteni a mérges ólomfestékeket?

Belgiumban a kérdés már megjárta a szakköröket és jelenleg törvényjavaslat alakjában a belga parlament előtt fekszik. Ez a törvénytervezet az ólomfestékek alkalmazását nagyon megszorítja, sok helyen eltiltja.

Németország ezidőszerint még nem látja időszerűnek az ólomfestékek eltiltását vagy oly megszorítását, mint az egyes külföldi államok teszik. A porosz kormány az ólommérgezések elleni védekezést az elrendelt egészségügyi óvintézkedésekkel igyekszik elérni kevésbé technikai óvrendszabályokkal.

Bennünket közelebbről érdekel Ausztria állásfoglalása a mérges ólomfestékek dolgában.

Ausztria ezen kérdésben is bebizonyította, hogy kitűnő adminisztratív és szakértő közegekkel rendelkezik. Azon vizsgálatok és tanulmányok, melyeket ezirányban a kereskedelmi minisztérium kötelékébe tartozó munkásügyi hivatal tett, például szolgálhatnának bármely államnak.

Különösen azért tartom nagyra az osztrákok ez irányú munkáját és ennek gyümölcsét: az 1908. évi április 1-én megjelent ólomfesték-rendeletet, mivel ez az intézkedés az osztrák viszonyok feltárása, tanulmányozása és mérlegelése után látott napvilágot.

Ilyen fáradságos, költséges és eredményes munka méltán keltett feltűnést a külföldiek előtt s öregbítette Ausztriának adminisztráció- tekintetében régóta fennálló jó hírnevét.

A kongresszus mérlegelve azokat a nehézségeket, melylyel az ólomfestékek egyszerre való eltiltása járna, nem helyezkedett erre az álláspontra, hanem helyénvalónak találta felkérni azon kormányok figyelmét, akik e kérdéssel még nem foglalkoztak, hogy az ólomfestékek ügyét tegyék tanulmány tárgyává.

Addig is azonban, míg az ólomfestékek végleg eltilthatók lesznek, mindazon edények, csomagok, melyekben ily anyagok foglaltatnak s a kereskedelembe is használatba jönnek, »ólmotartalmú és mérges« felirattal látandók el.

Egyben szükségesnek vélte a kongresszus, hogy mindazon munkásokat, kik ólomfestékkel dolgoznak vagy ilyent előállítanak, figyelmeztessék a munkaadók arra, hogy az anyag mérges. Az ólombetegségek pontosabb ellenőrzése céljából kimondta végül a kongresszus, hogy szükségesnek látja, miszerint a festő-, mázó- és lakkozó-iparban foglalkozó

* K. k. Arbeitsstatistisches Amt im Handelsministerium. Bleivergiftungen in gewerblichen Betrieben V. Teil.

egyéneket időszakonként orvos megvizsgálja. Ily módon lehet majd csak elérni, hogy az ólommérgezéseknek elhanyagolt súlyos esetei többé elő ne forduljanak.

Egy másik nagyon veszélyes iparágban, a kerámiai iparban előforduló ólommérgezésekkel szemben a kongresszus végleges határozatokat nem hozott, mivel ezen kérdést tovább kell tanulmányozni.

Irányításképen a kongresszus a következő javaslatokat tette.

1. Az ólomházak alkalmazását lehetőleg kerülni kell.

Az egyes államok foglalkozzanak az ólomház kérdéssel, tegyenek ez irányban szakszerű vizsgálatokat és segítsék elő ezek által az ólommentes házak elterjedését. Jó szolgáltatásokat tehetnek ez irányban a szakiskolák és a vándortanítók.

2. Amennyiben az ólomházak egyideig még nehezen lennének pótolhatók, az oldható házakat ömlesztés (frittelés) által oldatlan házakká kell átváltoztatni.

3. A fritta (ömlesztett ház) készítését e célra berendezett háziiparokban, vagy nagyobb ipartelemek külön e célra berendezett helyiségeiben kell csak engedélyezni.

4. Alacsony hővel dolgozó fazekasok a lehetőség szerint vagy jól ömlesztett házakat, vagy ólomfényt (minimum és gélét helyett) használjanak. A műhely helyiségek még a háziiparban is elkülönítendőek a lakószobáktól.

5. Az ipari felügyeletet ki kell terjeszteni az ólomházzal dolgozó háziiparosokra is. A nyomdász-iparra vonatkozó határozataiban a kongresszus véglegesen nem döntött, hanem elhalasztotta ezt a következő ülészsakra. Mihez tartásul a következő irányelvet állította föl:

A nyomdász-iparban szükséges egészségügyi óvintézkedések mintaképeül a németországi rendelet szolgáljon. E tárgyban hozott rendeleteket a szükséghez képest ki kell bővíteni és pótolni. Törvényes intézkedések alkalmával nagy gond fordítassák a tisztításra, szellőzésre és hőmérsékletre, különösen oly helyiségekben, ahol szedőgépekkel, stereotípiával (tömlöntés) vagy betűöntéssel kapcsolatosan ólomolvasztás és öntés folyik.

Nyomdahelyiségben el kell tiltani az étkezést és dohányzást s nem szabad megengedni, hogy nőmunkások a betűöntődében alkalmaztassanak, kívánatos továbbá, hogy a szedőszekrényeket porszívó-készülékekkel tisztítsák.

A sokszorosító-iparban használt ólomfestékek ugyanazon rendszabályok alá esnek, mint a mázólok és festőiparban

elő van írva. (Külön munkaruha és főveg, kötelező szappan és törülköző a munkások részére stb.)

Ólom- és bronzpornál, ha ily munka tartósan folyik, szívó-
készülékeket kell alkalmazni és a gépeket pormentesen keli
elzárni. Mindenképpen kívánatos végül, hogy a sokszorosító-
iparban a különböző munkaágak lehetőleg külön helyiségek-
ben nyerjenek elhelyezést.

A caisson-munkával kapcsolatos egészségi ártalmakra
és azok megelőzésére a kongresszus idő rövidege miatt nem
terjesztette ki munkáját. Ez az érdekes kérdés az idő rövidege
miatt a jövő kongresszus tárgysorozatára kerül.

A kongresszus szakosztályai körül nehéz és fontos szerep
jutott annak, mely a gyermekek éjjeli munkájával fog-
lalkozott.

Azután, hogy a berni értekezlet a nők éjjeli mun-
kájára vonatkozó tilalmat keresztül vitte, a kongresszus
figyelmét a gyermekmunkások védelmére s itt is különösen a
gyermekek éjjeli munkájára fordította.

Azt lehet mondani, hogy ez a fontos kérdés kötötte le
leginkább a kongresszus munkáját s itt nyilvánultak leginkább
az ellentétes vélemények.

A gyermekmunkások éjjeli munkatilalmát legjobban
szorgalmazták a franciák, élükön a harcias Jay professzorral.
Javaslaik liberálisok és humánusok voltak – egyben
azonban keresztül nem vihetők.

Hasonlóan védőszerpben léptek fel a gyermekek éjjeli
munkájának kérdésénél az északamerikai Egyesült-Államok
képviselői, akiket hallva, rövid időre elfelejtettük, hogy oly
országból jön ez a szép szó, ahol a munkások százezrei –
s közte sok magyar munkás – a legelemibb munkásvédelmet
nélkülözik.

A németek, belgák és osztrákok tárgyilagos közben-
járása után a kongresszus e tárgyban a következő határo-
zatokat hozta.

1. Az ifjú munkások éjjeli munkája betöltött 18 éves
életkorig ipari üzemeknél eltiltandó.

2. A tilalom a betöltött 14 éves életkorig, illetve a
tankötelezettség időtartamáig abszolút legyen.

3. 14 éven felüli ifjú munkások a következő kivételes
esetekben végezhetnek éjjeli munkát.

a) erőhatalom, vagy elemi csapás okozta üzemmegszakí-
tások esetében, ha azoknak időszakos visszatérő jellegük
nincsen;

b) gyors romlás, vagy elváltozás veszélyének kitett

nyersanyagok, vagy fëlgyártmányok megmunkálásával, ha ezáltal az anyagokban beálló vesztség elkerülhetõ;

c) üvegiparban azon fiatal munkásoknál, akik az olvasztóból az üveget kiszedik;

d) vasműveknél azon hengerlõgépeknél alkalmazott fiatal munkásoknál, a kik a 16-ik életévet betöltötték.

4. Az éjjeli pihenés ideje gyermekeknél és fiatal munkásoknál legalább is 11 óra legyen s minden esetben az esteli 10 órától reggeli 5 óráig terjedõ idõ a pihenés idejében bent foglaltassék.

Végül a kongresszus a gyermekek éjjeli munkájával szemben elfoglalt álláspontját ismertette, midõn kijelentette, hogy a gyermekek éjjeli munkáltatása mindenkor visszaélés, melyet túrni nem szabad s addig is, míg ezen éjjeli munka nemzetközi egyezség útján eltiltható lesz, az éjjeli munka lehetõ korlátozása kívánatos.

Nagyon nehéz kérdésben foglalt állást a kongresszus, midõn a maximális munkaidõt legalább bizonyos iparágakra nézve rendezni õhajtotta.

Így mindenekelõtt nemzetközi úton a nõk munkaidejét – a berni konvenczió határozmányain belül – napi 10 órában õhajtotta megállapítani.

A férfimunkásokra nézve ez idõ szerint a napi 10 órás munkaidõ csupán a textil-iparban remélhetõ s ez iparágban kívánatos ez elsõ sorban, tekintve azon nehéz és egészség-rontó munkát, mely ez iparágban folyik.

A bányamunkásokra nézve a kongresszus a 8 órás maximális munkaidõt tartotta kívánatosnak.

Egyebekben a maximális munkaidõt, mint oly kérdést, melynek teljes, minden érdekeltre nézve kedvezõ megoldása belátható idõkõn belül úgy sem várható, a kongresszus állandóan napirendjén maradt azon reményben, hogy sikerül a fontos munkásvédelmi kérdésben lépésrõl-lépésre előre haladni s ily módon a sikert ha nem is egyszerre, de apródonkint biztosítani azok részére, a kiknél a munkaidõ rendezése sokszor egészség és élet kérdése.

Ha a maximális munkaidõ meghatározását és az erre irányuló igyekezetet a legnehezebb feladatnak jeleztem, a programm azon részét, mely az otthoni munkáról szól. olyannak kell neveznem, mely a megoldásra váró feladatok között a legsürgõsebb.

Az otthonmunka egymagában egyesíti mindazt a nehézségeket, ártalmat, nyomorúságot, erõ- és egészségvesztéséget,

melyet a gyári ipar még legsötétebb üzemi ágaiban sem vagyunk képesek feltalálni.

Egészségi és szociális szempontból éppen azért érdemel az otthonmunka külön méltatást, mivel itt találjuk fel a legtöbb bajt, tehát itt van helyén a sürgős segítség.

Egyoldalú s részrehajló az oly munkásvédelmi akció, mely csupán a gyári és kisebb ipari üzemek alkalmazottainak védelmére szorítkozik. Ha jobban megfigyeljük a dolgot, akkor látjuk csak, hogy a rendezett ipari és gyári munka az otthonmunka szomorú bérviszonyaihoz, lakásmizéráihoz s a 14-16 órás munkaidejéhez képest sokkal kedvezőbb helyzetben van.

Nehéz feladat hárult a luzerni kongresszusra ebben a vizsgálatot nem nyújtó szociális kérdés tárgyalásánál.

Régi álláspontját hangoztatta az ezidei gyűlés is, midőn az otthonmunka nehézségeinek megoldásánál az első teendőket az otthon dolgozó munkások nyilvántartásában, a bérösszegek közhírré tételében, az iparfelügyelet ily irányban való kiterjedésében, iparegészségi intézkedésekben, otthonmunkások szervezetének felállításában, vevők ligájának szervezésében stb. vélte felismerni.

Amennyiben az otthonmunkával egybekapcsolt minden baj az elégtelen és kedvezőtlen bérviszonyokon alapszik. a kongresszus ezen kérdésre irányította különösen figyelmét. Célját reményli elérni a kongresszus, midőn azon javaslatokat teszi, hogy az otthonmunkások foglalkozási szakok szerint szervezetek alakjában egyesíttessenek.

Szükségét látja a munkás védő kongresszus, hogy az egyes államok polgári és büntető törvényei oly irányban tartalmazzanak intézkedéseket, mely szerint az embertelen és uzsorán alapuló munkaszerződések érvénytelenné válnak s megtorolhatok legyenek.

A luzerni gyűlés szép munkasorozatából még csak azt említem fel, hogy a kongresszusnak ezen alkalommal is gondját képezte balesetet szenvedett idegen munkások egyenjogúsítása benszülött munkásokkal szemben.

Egyik legfontosabb vívmánya a munkás védő kongresszusoknak, hogy iniciatívájukra sikerült egyes államok között szerződéseket létrehozni, melyben a szerződő felek egymás alattvalóit balesetek alkalmával a fennálló törvények szerint kölcsönösen védik és segítik.

Egyre növekszik az ily nemzetközi munkásvédő szerződések száma s minden egyes szerződés a nemzetközi munkásvédelmi kongresszusra nézve a munkásvédelem terén egy-egy nyert csatát és győzelmet jelent.

TARTALOM.

	Oldal
I. München.....	1
II. Berlin.....	8
III. Hamburg.....	15
IV. Hannover.....	23
V. Fribourg (Svájc).....	29
VI. A nemzetközi munkásvédelmi congresszus Luzernben.....	35